

DACIA ISTORICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI

Anul I.

Cluj, 15 Decembrie 1937.

No. 3.

„CUMANIE REX“ IN TITULATURA REGILOR UNGARIEI.

Cu începerea anului 1236 între titlurile regilor Ungariei se ivește și cel de „rege al Cumaniei“ („*Cumanieque rex*“). Regele Bela al IV-lea (1235—1270) are anume cu începerea aceluși an titlul: „*Bela, dei gratia, Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Serbie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex*“. Tatăl său, regele Andreiu al II-lea, care îl precedase în domnie, n'a avut niciodată acest titlu de „rege al Cumaniei“.

Critica istorică ungurească cunoaște un singur document în care „*Cumanieque rex*“ se găsește între titlurile lui Bela al IV-lea înainte de 1236. Acest document este o diplomă din 1235, prin care Bela donează „*possessionem quandam Tupulchan nomine*“ credinciosului său „*Dionysius filius Dionysii, magister Agazonum*“. Această diplomă îi atribuie lui Bela și titlul de „*Bela ...Lodomerie Cumanieque Rex*“. Diploma ni s'a păstrat în original și se găsește în Muzeul Național din Budapesta. Mărturia diplomei este însă foarte contestabilă. Diploma anume este datată „*Anno ab incarnatione Domini Millesimo Ducentesimo Tricesimo Quinto. Regni autem nostri anno secundo*“. Acest „anul al doilea al domniei“ nu se potrivește nici decum cu „anul Domnului 1235“, pentru că Bela și-a început domnia numai după moartea tatălui său, în toamna anului 1235 și, prin urmare, anul 1235 este numai anul întâiu al domniei lui. Afară de aceasta, în diplomă regele Bela po-

meneste de tatăl său Andreiu ca și cum ar fi fost încă în viață: „*Patre siquidem nostro Andrea Inclito Rege Hungarorum in subsidium terre sancte profecto*“, fără să adaoge „*felicis memorie*“, cum face când pomenește de Bela al III-lea: „*felicis memorie Bela rege avo nostro*“. Critica istorică ungurească, relevând aceste incongruențe, crede că avem de a face cu o diplomă antedatată, redactată după 1235, dar datată înainte. O dovadă că avem de a face cu o diplomă antedatată critica ungurească o vede chiar în faptul că Bela are în diplomă și titlul de „rege al Cumaniei“, subliniind că „acest titlu îl are numai după 2 Martie 1236“¹⁾.

Titlul de „Cumanie rex“ într'un document dinainte de 1236 este, prin urmare, o dovadă că documentul în chestiune este fals, — concludе critica istorică ungurească.

Concluziunea aceasta e cororborată și de un alt document, care a scăpat atențiunii critice istorice ungurești. Printr'o diplomă datată din 1233, pe când era încă numai moștenitor al tronului, numai „*Rex primogenitus regis Hungarie*“ — acelaș Bela donează lui „*Corlardus filius Christiani*“ o bucată de pământ *terram... Loysta vocatam*“. În diploma aceasta Bela are titlul: „*Bela dei gratia primogenitus regis Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarie Comanîeque rex*“. Diploma aceasta ni s'a păstrat numai într'un transsumpt din 1311 al unui alt transsumpt din 1265 și este falsă cum dovedesc o mulțime de defecte²⁾, între altele că viceregelui Bela i se dă titlul de „*primogenitus regis Hungarie, Dalmacie, Croacie...*“ etc., când titlul vice-regelui era numai prescurtat „*Bela dei gratia primogenitus regis Hungarie*“³⁾.

Prin urmare, singurele două documente în cari regele Ungariei are titlul de „Cumanie rex“ și înainte de 1236 — fiind false, rămâne stabilit că titlul acela regele Bela IV și l-a luat numai în anul 1236.

Trei întrebări cer însă răspuns:

1. Cine erau acei Cumani?
2. Unde era acea Cumanie?
3. Ce l-a determinat pe regele Bela IV să ia acel titlu tocmai în 1236?

Vom căuta să răspundem la aceste întrebări.

¹⁾ *Szentpétery Imre*, Oklevéljegyzék... No. 608.

²⁾ *Iosif Schiopul*, Diploma Andreiană... P. 99. „*Terra Loysta*“.

³⁾ *Szentpétery*, Magyar Oklevéltan. Budapest 1930. P. 115.

Noțiunile de „Cumania“ și „Cumani“ (sau cu altă ortografie „Comania“ și „Comani“), termeni pe cari îi găsim în cronicile și documentele ungurești privitoare la secolele XII—XIII, — erau noțiuni vagi. Țara care corăspundea noțiunii geografice de „Cumania“ n'a avut niciodată hotare bine definite, cum n'a avut hotare bine definite nici noțiunea etnică de „Cumani“.

În cursul secolelor X—XIII numeroase popoare au venit în Apus din stepele îndepărtate ale Rusiei și Aziei. Ni s'au păstrat în deosebi numele alor două dintre aceste popoare: *Pecenegi* și *Cumani*, popoare cari n'au avut însă la toți vecinii acelaș nume.

Grecii le-au zis Pecenegilor „*Pacinacitae*“ (în grecește „*Patzinaitoi*“), iar țării lor „*Patzinakia*“. Rușii le-au zis „*Pecenezi*“ (pluralul lui „*Peceneg*“), iar Ungurii le-au zis în limba latină „*Bessi*“ și „*Bissenii*“, alături de care nume era și un nume în limba țării, în limba ungurească: *besenyö*.

În ce privește Cumanii, Grecii au început a le zice „*Uzi*“ (în grecește „*Ouzoi*“), Rușii le-au zis „*Poloveți*“ (în rusește „*Polovți*“) iar Ungurii în limba latină „*Cuni*“, iar în limba poporului „*palocz*“, alături și de forma latină „*kun*“, „*kunok*“.

Clasificarea aceasta este numai una dintre multele clasificări posibile. Ea nu este, prin urmare, un rezultat final, definitiv, ci numai un punct de plecare. În realitate lucrurile nu sunt atât de lămurite și distincțiunile precise pe cari le-am făcut mai sus nu se găsesc la toți cronicarii și scriitorii contimporani (sec. X—XII). Dimpotrivă, găsim la ei o mare confuziune în ce privește numele tuturor popoarelor cari veniau dinspre răsărit.

Pentru întiașdată dăm de numele de „Cumani“ (ne mărginim la epoca de după descălecarea Ungurilor în Panonia) la scriitorul grec *Skylitzes*, care povestind evenimentele din timpul împăratului bizantin Nichifor (1078—1081) pomenește de „Pacinași aliași cu Comanii“ (în originalul grecesc „*Patzinakoi anamix Komanois*“) și de o pace încheiată de Bizanț cu ei („*meta ton Patzinakon kai ton Komanon*“).

Împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul (915—959), care a scris (949) o carte cu sfaturi date fiului său cum să administreze împărăția („*De administrando imperio*“), nu cunoaște decât Pacinași și Uzi (în originalul grecesc „*Ouzoi*“), nu și Cumani. Nu cunoaște numele de „*Cumani*“ și „*Cumania*“, nici cel de „*Uzi*“, nici cea mai veche cronică rusească, cea a călugărului Nestor. Acest călugăr a trăit la Chiev în secolul al XI-lea și a murit la 1114, în-

semnând într'o cronină evenimentele din Rusia până la 1110., adică până aproape de moartea sa. Pentru epoca în care a scris Constantin sfaturile sale (mijlocul secolului al X-lea), cronica lui Nestor cunoaște numai „Pecenegi“ și „Polovți“ (la fel și în ru-sește). O singură dată întâlnim la Nestor numele de „Cuman“, — la povestirea unei invaziuni a Polovților în Rusia la anul 1096. Făcând o digresiune, cronicarul vorbește cu acest prilej despre originea „impură“ a invadatorilor, spunând: „Ismail a avut 12 fii dela cari se trag Torcmeni, Pecenezi, Torzi și Cumani ziși Polovți, cari vin din pustie“. Este evident că cele două cuvinte „Cumani ziși“ (cari se găsesc numai în una dintre copiile cronice) sunt o interpolare a copistului care a copiat cronica originală într'o vreme când începuse să circule numele de Cuman⁴).

Nu întâlnim numele de „Cuman“ nici la vechii scriitori din Orient, arabi și perși. Aceștia cunoșteau numai Uzi, cărora unii le ziceau „oghuz“ sau, cei mai mulți, prescurtat, „Guz“ sau „Guzz“.

Pentru „Cumani“ găsim și numele de „Valvi“ și „Parti“. O cronică livonă vorbind despre o luptă dintre Tătari și Cumani la 1221 spune: „*Eodem anno fuerunt Tartari in terra Valvorum paganorum, qui Parti a quibusdam dicuntur... Et pugnauerunt cum eis, et debellarunt omnes in ore gladii, et alii fugerunt ad Ruthenos petentes auxilium ab eis*“⁵).

Nu cunosc pentru epoca secolelor X—XIII până după invaziunea Mongolilor din 1241 numele de Cumani nici vechile cronică ungurești: Simon de Keza, Cronica vieneză și Cronica de Buda.

Ca și cronica lui Nestor, și aceste cronică ungurești (scrise în limba latină) nu cunosc un popor numit „Uzi“. Pentru epoca

⁴) Cronica lui Nestor nu ni s'a păstrat în original, ci numai în 3 copii. Două dintre aceste copii nu au și cuvintele „Cumani ziși...“, ci spun numai că „Ismail a avut etc... dela cari se trag... Torzi și Polovți cari vin din stepă“.

⁵) *Kaun Geza*, Codex Cumanicus. Budapeștini 1880. P. LXX. (Reproducere din: *Gruber*, Origines Livoniae. Francoforti 1740).

Fejér, CD, 4. I. 213. În anul 1241 Călugării Predicatori și Minoriti aduc la cunoștința fraților din lumea întreagă invaziunea Mongolilor în Ungaria, spunând între altele: „*Et quamvis dicuntur Tartari, multi sunt cum eorum exercitu pessimi Christiani, et Comani, quos theotonicè Valven appellamus*“.

Idem, 4. II. 268. Scrisoarea călugărului francez de Rubruquis către regele Franței Ludovic al IX-lea (din anul 1254) despre călătoria sa la Tătari: „*In hac solebant parcere Comani, qui dicuntur Caphal, a Teutonicis vero dicuntur Valani et provincia Valania*“.

de după așezarea Ungurilor în Panonia și până la marea invaziune a Mongolilor în Ungaria (1241), adică pentru epoca secolelor X—XIII, în care timp la scriitorii bizantini întâlnim numele de „*Pacinatiztai*“ și „*Uzi*“, iar la Nestor „*Pecenegi*“ și „*Polovți*“, cronicile ungurești vorbesc numai de „*Bessi*“ și „*Bisseni*“ (sub cari sunt a se înțelege Pecenegii) și de „*Cuni*“ (sub cari sunt a se înțelege „*Uzi*“ lui Constantin și „*Polovți*“ lui Nestor). Cronicile ungurești cunosc toate și numele de „*Cumani*“, dar numai pentru epoca primei invaziuni a Hunilor și pentru epoca descălecării Ungurilor în Panonia. Ele fac chiar distincțiune între două feluri de Cumani: albi și negri.

De altfel aceaș nesiguranță stăpânește la scriitorii vechi și în ce privește numele altor popoare. Constantin Porfirogenetul, care nu cunoaște Cumanii, îi numește spre pildă pe Unguri „*Turci*“ (în originalul grecesc „*Turkoi*“, iar țara lor „*Turkia*“). Istoriograful Kinamos, care a trăit la mijlocul secolului al XIII-lea și a descris evenimentele din timpul împăratului Manuil Comnenul (1143—1180), îi numește pe Pacinații lui Constantin „*Schiti*“ (în grecește „*Skitai*“), iar pe Unguri „*Huni*“ (în grecește „*Ounoi*“, iar țara lor „*Ounia*“) și altele...

Fost-au Pecenegii, Uzii și Cumanii un singur popor? Triburile aceleiaș neam? Fost-au numai Pecenegi și Uzi, iar „*Cumani*“ fost-a numai numele colectiv al celorlalte două? Nu găsim în această privință la scriitorii vechi sau contimporani decât indicațiuni vagi. Istoricul Skilytzes spune că poporul Uzilor este un element mai nobil între Pecenegi, iar istoricul, tot grec, Glycas spune tot la fel că „*Uzii sunt cei mai nobili între Pecenegi*“. Împărăteasa bizantină Anna Comnena spune despre Pecenegi că au „*aceiaș limbă cu Cumanii*“. Împăratul Constantin Porfirogenetul spune că Pecenegii (Pacinații) se deosebesc de Uzi numai prin hainele scurte până la genunchi și prin mânecile tăiate.

Problema gradului de înrudire al acestor popoare este o problemă greu de rezolvit, pentru că nici din limba pecenegă, nici din cea a Uzilor, — cum, de altminteri, nici din cea avară, bulgară (nu slavo-bulgară), cazară, — nu ne-au rămas urme. Ne-au rămas din limbile lor numai câteva nume proprii și topice, cari nu sunt însă suficiente pentru a putea determina gradul lor de înrudire. Urme, — destul de numeroase, în aparență, — ni-au rămas numai din limba Cumanilor, într'un codice venețian alcătuit la 1303 de niște călugări-misionari catolici germani. Din aceste

urme rezultă în mod neîndoios că limba cumană — și probabil și cea pecenegă (dacă n'au fost o singură limbă) — a făcut parte din familia limbilor turcești.

Noțiunile de „Peceneg“ și „Cuman“ s'ar putea să fie, prin urmare, noțiuni etnice identice sau aproape identice, ele însă totuși nu trebuie confundate fără orice discernământ, vorbindu-se fie de „Pecenegi“ în loc de „Cumani“, fie de „Cumani“ în loc de „Pecenegi“. Nu trebuie confundate aceste noțiuni, pentru că chiar dacă ar însemna etnicește același lucru, ele reprezintă totuși două epoci diferite, — de Pecenegi vorbindu-se înainte de secolul al XIII-lea, iar de Cumani numai dela secolul al XIII-lea încoace. (Nu trebuie confundate fără discernământ, cum nu trebuie confundate noțiunile etnice identice de „Vlah“ și „Rumân“, cari deși desenează același neam totuși reprezintă două epoci deosebite).

* * *

Și Pecenegi și Cumani au fost popoare mai mult nomade. Pecenegi și Cumani „stăpâneau“ o întindere când mai mare, când mai mică, după cum împrejurările le erau mai mult sau mai puțin favorabile. Centrul „stăpânirii“ lor au fost însă înainte de marea invaziune a Mongolilor din 1241 întotdeauna întinsele stepale Răsăritului Rusiei. Când i-a cunoscut istoria, Pecenegi și Cumani erau popoare nomade. Ei dispar din istorie în momentul în care se stabilesc, — pentru că sunt asimilați de populațiunile în mijlocul cărora s'au așezat.

Toate izvoarele vechi îi cunosc pe Pecenegi și Cumani numai ca nomazi.

Vorbind despre descălecarea Ungurilor în Panonia, cronicarul rus Nestor spune că la anul 898 „ajungând Ungurii la râul Niprú și-au ridicat corturi, fiind și ei nomazi cum sunt și azi Polovții“^(*). Vorbind mai târziu despre țara unde locuiesc acești Poloveți, Nestor spune că „Polovții vin din stepă“ („ot pustinie“).

În anul 1229, Papa Grigorie al IX-lea îl felicită pe Arhiepiscopul Strigoniului pentru încreștinarea Cumanilor, spunând că înainte Cumaniii fuseseră oameni fără așezări stabile, iar acum caută să înființeze sate și orașe și să ridice biserici. („...quum autem gens prefata vaga et instabilis hactenus nusquam certas habuerit man-

^(*) Cronică lui Nestor fiind scrisă la finele secolului al XI-lea, acești „azi“ se referă la finele aceluși secol.

siones, et nunc aedificare civitates et villas in quibus habitent, et Ecclesias fundere desiderent"⁷⁾).

Cumanii rămân nomazi chiar până către finele secolului al XIII-lea, când îi găsim în Ungaria, unde se refugiaseră alungați din țara lor de Mongoli. Ducele Mongolilor îi trimite vorbă regelui Bela al IV-lea, să i se supună de bună voie, pentru că altă scăpare nu este pentru el. „Cumanii, robi ai Mongolilor, pe cari regele i-a primit sub protecțiunea sa... vor putea să scape mai ușor, pentru că ei trăiesc nu în case, ci în corturi pe cari le mută”⁸⁾).

Treizeci de ani după invaziunea Mongolilor în Ungaria, Cumanii din șesul unguresc continuă să trăiască în corturi, fără să se îndeletnicească cu lucrarea pământului, trăind numai din creșterea vitelor⁹⁾. Abia către finele secolului al XIII-lea când, în 1279, un acord intervine între regele Ladislau al IV-lea și Cumanii, se obligă aceștia să renunțe la viața de nomazi și să-și aleagă locașuri stabile.¹⁰⁾

Cumanii fiind un popor mai mult nomad, se explică în mod firesc cum de țara numită „Cumania“ n'a putut să aibe niciodată granițe permanente și bine definite.

Înainte de marea invaziune a Mongolilor în Ungaria în 1241¹¹⁾ noțiunea aceasta de „Cumania” și „Cumani” era legată — cum am mai spus — de întinsele stepe din răsăritul îndepărtat, de stepele din Rusia meridională și răsăriteană. „Cumania” aceasta se întindea în regiunea râului Don, — spre Răsărit până către Volga,

⁷⁾ Fejér, CD. 3. II. 153.

⁸⁾ Kuun, op. cit. P. LXXXI. „*Melius tamen tibi esset et salubrius si te subiceret mihi sponte. Intellexi insuper, quod Cumanos servos nostros sub tua protectione suscepisti, unde mando tibi, quod eos de cetero apud te non teneas et me adversarium non habeas propter ipsos. Facilius enim est Cumanis evadere quam tibi, quia illi sine domibus cum tentoriis ambulantes possunt forsitan evadere. Tu autem in domibus habitans...*”.

⁹⁾ Pauler, A magyar nemzet története. Vol. II. 298. „A kunok még most is, mint harminec éve, sátorokban laktak, földet nem műveltek, hanem raboltak, marhatenyésztésből éltek, sátraik körül rabszolgákat tartottak”.

¹⁰⁾ Homán, Magyar Történet. II. 234. „...valamenyiek megtérésre és állandó megtelepítésre, a nomád életmod, sátorzás és a kereszténységgel vívott harcok megszüntetésére, a magyar földön szerzett foglyok elbocsátására köteleztettek”.

¹¹⁾ Vorbim de marea invaziune a Mongolilor ca de invaziunea „din 1241”, pentru că în acest an au ajuns masele mongole în Ungaria. Mongolii porniseră însă înspre Apus cu mulți ani înainte, pe la 1235.

spre Apus până către râul Nipru, uneori chiar și dincoace de Nipru.

Monahul german *Albericus*, pomenind în cronica sa universală (scrisă la începutul secolului al XIII-lea) despre evenimentele anului 1221 spune între altele că în acest an: „*nunciatum est in Francia, quod idem rex David vel eius, ut quidam dicebant, filius iam venerat in Comaniam, que est ultra Hungariam et in partibus Rusie*“¹²).

Pe la începutul aceluiaș secol XIII, pe la 1220, *Paulus Hungarus*, șeful casei provinciale din Ungaria a Călugărilor Dominicani, s'a gândit la încreștinarea Cumanilor. El a murit însă înainte de ce și-ar fi putut începe misiunea. După moartea lui, ceilalți călugări au reluat idea încreștinării Cumanilor și au trimis misionari în Cumania. Istoricul ordinului Călugărilor din Ungaria („*Commentariolum de provinciae Hungariae originibus*“), istorie scrisă pe la 1259, ne spune că frații Dominicani plecați în Cumania după multe și mari greutăți au ajuns „*iuxta fluvium qui dicitur Deneper*“, adică până la Nipru. În alt loc repetă că misionarii s'au întors spre acea parte a Cumaniei „*quae est ad Boristhenem fluvium*“, adică spre Cumania de pe Nipru (*Boristhenes* fiind numele vechiu al Niprului).

Călugărul dominican *Abrahamus Bzovius*, într'o istorie publicată la 1621, vorbind și el despre încreștinarea Cumanilor, precizează pe baza însemnărilor din mănăstirile dominicane, la evenimentele anului 1222, că această Cumania în care Călugării Dominicani au desfășurat o vie propagandă de încreștinare „botezând înainte de toate pe ducele lor Raitus... apoi pe ducele Bembrochus împreună cu 1000 de oameni, ai căror naș a fost regele Andreiu al Ungariei“ — era situată pe Nipru. (1222. „*Eadem tempestate — quemadmodum Theodoricus in vita S. Dominici refert — Fratres Praedicatores, cum non essent immemores devotionis et zeli B. Patris Dominici, quodque ille Cumanos (Marius Niger septem castra seu Transylvaniam, sed falso putet) adire constituisset, quosdam spectatae virtutis fratres ad eos miserunt. Sed illi miris modis et pene supra quam credi possit, ab ea gente afflicti, atque etiam repulsi, sine fructu coacti sunt ad suos se recipere. Ata-*

¹²) *Albericus Monachus Trium Fontium*, Chronica ab origine mundi. (Citat din: *Marczali*, A magyar történet kútfoinek kézikönyve. B.-pest 1901).

men... denuo ad eos projecti, per multa itinerum discrimina, ad flumen eius regionis, quod Dneps vocant, pervenere")¹³⁾.

Călugărul Dominican *F. Sigismundus Ferrarius*, care a publicat și el, la 1637, o istorie a ordinului călugăresc al Dominicanelor din Ungaria, spune deasemenea în mod precis că țara cumană în care, la începutul secolului al XIII-lea, călugării Dominicani desfășuraseră misiunea lor de încreștinare a Cumanilor, se întindea dela Dunăre dealungul Mării Negre până dincolo de Nipru. („Eodem tempore, nempe anno 1221, Magister Paulus Hungarus ad Praedicatorum Sodalitatem se contulit... Cumani qui fuerint, non una sententia est. Non mihi displicet, quod apud Maginum a nonnullis est anotatum, Tartarorum Praecoperitum tractum inter Boristhenem ac Tanaim circa Pontum Euxinum, ac meotidem paludem Cumaniam appellatam... Cumaniae flumen conterminum fuisse Neper, (quem latine scimus dici Boristhenem), ad quem denique venerint fratres in Cumaniam proficientes")¹⁴⁾.

Invaziunile repetate ale Cumanilor în Rusia și Ungaria lămuresc și mai mult situațiunea această geografică a Cumaniei. Când, în 1069, Cumanii au invadat pentru prima dată Ungaria — au venit dinspre Rusia, cum tot dinspre Rusia au venit și la 1085, când a doua oară au invadat Ungaria. În realitate, aceste invaziuni în Ungaria, în Nordul Ungariei, erau numai prelungirea spre Vest și Sud a invaziunilor făcute în aceiași ani în Rusia: Cronicile rusești ne arată că dela 1068 până la 1210 Cumanii au făcut peste 60 de invaziuni în Rusia de Vest, venind întotdeauna dinspre Răsărit.

Aceste invaziuni erau însă (ca și invaziunile Ungurilor în țările dinspre Apus, în secolul al X-lea), numai invaziuni ale unor părți mai războinice ale poporului, invaziuni ale unor corpuri de expedițiune mai mari sau mai mici, după împrejurări, — expedițiuni de războinici cari plecau fără plan, numai cu gândul să facă pradă dincolo de hotărele pământului unde își aveau așezările vremelnice. Corpuri de expedițiune cari după expedițiune se întorceau — victorioase și încărcate cu pradă sau înfrânte și căutând scăpare în fugă — în vechile lor sălașuri. Când vorbim, prin urmare, de invaziuni cumane în secolele XI—XII nu trebuie să ne gândim numai decât la granițe comune ungaro-cumane.

¹³⁾ *Analium ecclesiasticorum... Tomus XIII.* Authore Fr. Abrahamo Bzovio Polono. Coloniae Agrippinae Anno 1621.

¹⁴⁾ *Sigismundus Ferrarius, De rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum... Viennae 1637.* P. 25.

la granițe nemijlocite, — cum din invaziunile făcute în cursul secolului al X-lea de Unguri în Germania nu trebuie să concludem numai decât că Ungaria era vecină cu Germania, — cecece nici n'a fost niciodată cazul. Corpurile expediționare, — călăreți fără multă povară, mergeau doar să facă pradă! — puteau veni din depărtări mai mari, nu numai dintr'o imediată vecinătate.

Alteceva erau emigrările, migrațiunile masselor mari, ale poporului întreg, care strâmtorat și împins de alte popoare era silit să-și părăsiască vechile așezări și să-și caute o patrie nouă. Masele acele mari, „neamul“ întreg, porniau la drum în pribegie cu tot avutul lor, cu corturi, căruțe, femei și copii. Ei trebuiau să caute întotdeauna drumul care le opunea cele mai puține obstacole. De acea drumul le era impus de natură. De ce n'au apucat, spre exemplu, Ungurii din Atelkuz (Nipru-Nistru-Marea-Neagră) un drum spre Sud, ci au luat drumul spre Nord-Vest? În Sud'ape mari le închideau drumul: trebuiau să fie trecute râurile mari din fața lor, Nipru, Bug, Nistru. De acea Ungurii au preferat drumul mai fără obstacole și au urcat văile râurilor până au ajuns în șesul rusec din jurul Chievului și de acolo au trecut Carpații Galiciei pentru a coborâ în șesul Panoniei¹⁵).

Când la începutul secolului al XIII-lea, pe la 1220, Mongolii — numiți și Tătari — se pun în mișcare și pornesc din stepele Aziei înspre Apus, în regiunea Donului se lovesc de Cumania regelui Kuthen. Oștirile cumane caută să se opună invadatorilor, dar sunt înfrânte, la 1223, lângă râul *Kalka* (regiunea Donului). Cumania scapă însă de peire, pentru că turburări ivite în Mongolia îi silesc pe Mongoli să-și întrerupă pornirea spre Apus și să se întoarcă. Zece ani mai târziu, pornesc însă din nou spre Apus și Cumania lui Kuthen este din nou amenințată. Canonicele *Roggerius* dela Orade, martor al marelui invaziuni mongole în Ungaria în 1241, ne povestește cum atunci de teama invadatorilor mongoli „*Kuthen Comanorum rex*“ i-a trimis regelui Bela soli cari să-l roage să-l ia pe el și pe ai lui sub protecțiunea sa („*quod si esset, sibi subdere ac cum consanguineis fratribusque et amicis suis, rebusque et bonis omnibus in Hungariam intrare et ipsum in fide catholica imitari*“), Regele Bela s'a bucurat mult de această închinare („*pro eo quod talis princeps sibi quasi par hactenus*

¹⁵) *Homán*, op. cit. Vol. I. constată această direcțiune a drumului luat de Unguri, fără a arăta însă cauzele.

eius se volebat subicere dicioni") și prin solii cumani și călugări. dominicani i-a trimis răspuns că-i primește în Ungaria („*ad dictum Kuthen regem transmisit suos nuncios et Fratres Praedicatorum cum eisem mandans, quod ipsum et suos paratus esset recipere*"). Și i-a primit întimpinându-i la granițele Ungariei.

— * * *

Concluziunea finală este:

Greșesc istoricii cari identifică Cumania dinainte de invaziunea Mongolilor din 1241 cu țările subcarpatine. Cumania dinainte de invaziune se întindea în regiunea Donului. Amenințați de Mongoli, Cumanii au cerut protecțiunea regelui Ungariei închinându-i-se. Această închinare cumani a avut loc pe la 1235 și coincide cu ivirea titlului de „*rex Cumanie*” în titulatura regelui Bela al IV-lea. Inchinarea regelui Kuthen este originea și justificarea istorică a titlului de „*rex Cumanie*”, — titlu care, datând din 1236, nu are nici o legătură cu țările românești subcarpatine.

Invaziunea din 1241 schimbă însă situațiunea. Căutând scăpare dinaintea invadatorilor, regele Kuthen și poporul său nomad se retrag în fugă spre Ungaria. Și cu ei se deplasează și țara lor, pentrucă în realitate „Cumania” n'a fost niciodată o noțiune geografică propriu zisă, ci a însemnat întotdeauna numai pământul locuit vremelnice de Cumani, — oricare ar fi fost acel pământ: regiunea Donului, înainte de invaziunea din 1241, — regiunea cursului inferior al Tisei sau parte din țările subcarpatine, după invaziune.

Acesta este adevărul istoric, cum se desprinde din studiul documentelor.

SĂLIȘTE.

IV.

Cu începerea secolului al XIV-lea apelativul *selo* încetează de a mai desena sat, sat în genere, orice sat. *Selo* devine o noțiune nouă pentru a desena satul cu biserică, „Kirchdorf“, „Dorf mit Kirche“, în deosebire de *derevnja*, care va desena satul fără biserică, satul în general¹⁾. În consecință și „*Săliște*“ trebuie să-și fi pierdut înțelesul primitiv de „sat mare“ și să fi luat înțelesul nou de sat cu biserică. S'ar putea ca la început criteriul pentru „mare“ a celor mai multe sate cu numele de *Săliște* să fi fost chiar faptul că satele aceste aveau biserică, pe când altele nu aveau. Pierzându-și „*Săliște*“ înțelesul de „sat mare“, nici nu vor mai răsară în vecinătatea lui sate cu numele de „*Săcel*“, adică „sate mici“. Înțelesul nou de „sat cu biserică“ pe care îl ia apelativul *Săliște* explică și de ce numai în vecinătatea celor mai vechi sate cu numele de *Săliște* vom da și de numele de *Săcel*. Și ne va explica și de ce în apropierea numeroaselor sate cu numele de *Siliște* din Nordul Moldovei nu găsim nici un *Săcel*: când au luat ființă aceste sate cu numele de *Siliște* numele înseamna deja numai sat cu biserică. Cazul satelor și locurilor numite *Siliște* din Moldova este deosebit de instructiv sub acest raport. Cum am mai pomenit, de toate aceste locuri numite *Siliște* tradițiunea populară leagă existența în trecut a unui sat și a unei biserici. Marele dicționar Geografic al României adaugă după toate aceste nume de locuri observațiunea: „se zice că aici în vechime era un sat cu biserică“ (*Siliștea de lângă Vorniceni*), „se cunosc încă bine urmele satului, locul altarului bisericii“ (*lângă Cordăreni*), „tradiția zice că în vechime ar fi fost aici un sat mare și ceva mai departe de el un schit de călugări“ (*Siliștea călugărească, loc pe valea Cobălei*) și altele.

¹⁾ *Berneker Erich*, Slavisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908—1913.

Satele numite Săliște cari au în vecinătatea lor și un sat numit Săcel — cele două nume fiind antiteze între „mare“ și „mic“ — trebuie să fie, prin urmare, anterioare secolului al XIV-lea, când numele își pierde înțelesul primitiv; iar satele numite Săliște cari nu au în vecinătatea lor sate numite Săcel, trebuie să fie posterioare secolului al XIV-lea, când intră în circulațiune noua noțiune *derevnja*.

Așa se explică și existența unui sat numit „Săliștioara“ (județul Hunedoara), care este diminutivul lui „Săliște“ și ar trebui să însemneze „sat mare mic“, ceace este ilogic. Când s'a născut Săliștioara numele toponimic Săliște își pierduse înțelesul primitiv și luase pe cel de „sat cu biserică“, iar biserică putea să aibe și un sat mic, o „Săliștioară“.

Toate aceste sate din Transilvania numite Săliște se găsesc în munți sau la poalele munților. Nici un sat Săliște la șes. În munți se adăpostiseră și credincioșii și acolo se ridicaseră și cele dintâi bisericuțe românești. Nu ca să fie apărate sau să fie o apărare, — ce apărare puteau să fie niște modeste bisericuțe de lemn? Ci pentrucă acolo trăiau credincioșii. Și erau ridicate pe câteoculme ca să fie văzute de departe și glasul clopotului să se audă departe în vale. De acea nici nu ni-au rămas biserică românești dinainte de secolul al XV-lea. Ele fiind de lemn, n'au rezistat secolelor. Bisericile de piatră, din vale, sunt mai nouă. Ele sunt însă numai continuarea bisericilor de lemn de pe culmile de deal.

Aceasta trebuie să fie realitatea, deși pentru a dovedi această realitate nu putem să ne referim în toate cazurile la atestări documentare anterioare secolelor XIV și XV. Ne lipsesc documentele cari să ateste existența satelor.

De Săliște din județul *Turda* (unde avem și un Săcel) se pomeneste în documente pentru întâiașdată numai la începutul secolului al XV-lea: *Possessio Zelesthe* (anii 1418, 1441, 1459), *Possessio Zelesche* (1439), *Kenczius de Zeleche* (1456), *Possessio Selysthye* (1494).

De Săliște din județul *Hunedoara* (unde deasemenea avem un Săcel) se pomeneste tot numai în secolul al XV-lea: *Possessio Zelesthe* (1468, 1485, — Săliște de lângă Almaș), *Possessio Zelesthya* (1499, — Săliștioara), *Possessio Zelysthe* (1491, — Săliște din cercul Iliă).

De Săliște din *Maramureș* (unde avem alt Săcel) se pomeneste pentru întâiașdată deja pe la mijlocul secolului al XIV-lea:

Ketzzeleste (1365, — cele două *Săliște*, satul românesc Săliștea de sus și și satul rutenesc Săliștea de jos), *Scelistha* (1407), *Zelesthye* (1468, 1471, 1495)²⁾.

De Săliște din județul Sibiu (unde avem al patrulea Săcel) documentele pomenesc înaintea tuturor celorlalte sate numite Săliște, anume cu începerea anului 1354. Dar existența anonimă a acestui sat numit Săliște și a celorlalte sate alături de cari este pomenit mai târziu este atestată deja la începutul secolului al XIV-lea. Printr'o diplomă din 1322 (păstrată într'un transsumpt din 1370, Zimmermann no. 395), regele Carol Robert răsplătește pe un credincios al său „*magister Nicolaus filius Corradi de Tolmach*“. Intre alte merite de cari pomeniște diploma este și meritul de a fi restituit regelui „*castrum Salgo nuncupatum in partibus Transilvanis constitutum, quod habebat et detinebat.... cum novem villis Zaszekes, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis quinque villis Olaceis ad idem castrum pertinentibus*“.

Nu încapă nici o îndoială că sub „*aliis quinque villis Olaceis*“ sunt a se înțelege cele patru sate românești de cari documentele de mai târziu (1383) pomenesc cu numele: „*cum quatuor villis Olachalibus videlicet Gorozdorph cum Galusdorph, Graphondorph, Budinbach et Cripzbach vocatis*“, — cari, deși documentele vorbesc numai de patru sate, în realitate sunt cinci, cum le și înșiră documentul: *Gorozdorph* (Săliște), *Galusdorph* (Galeș), *Graphondorph* (Vale), *Budynbach* (Sibiul) și *Cripzbach* (Cacova).

Satele nu răsar peste noapte. Dacă cele cinci sate existau deja la începutul secolului al XIV-lea ca sate românești, ele trebuie să fi existat și cu o generațiune mainainte (viața popoarelor se socotește după generațiuni), adică să fi existat și la sfârșitul secolului al XIII-lea.

Rezumăm: numele de localitate Săliște are la originea lui un radical slav *selo* cu înțelesul de sat, plus sufixul augmentativ slav *-iște* și a însemnat la început „sat mare“, iar mai târziu „sat cu biserică“.

* * *

Dar „slav“, „limbă slavă“ este numai o noțiune colectivă. O limbă „slavă“ propriu zisă nu mai există. Există numai limbi slave, anume: limbile bulgară, cehă, polonă, rusă (ruteană), sârbă și slovenă. Limba slavă propriu zisă, limba slavă veche sau sla-

²⁾ *Csánki*, Magyarország történelmi földrajza. Budapest, 1913.

vonă, cum i se mai zice, limba slavă din care s'au dezvoltat limbile slave de azi, nu se poate atribui nici unui popor slav bine definit, sau definit în mod incontestabil. Atât poate că limba bulgară de azi se apropie mai mult dintre toate limbile slave de vechea limbă slavonă pe care o cunoaştem din cărţile bisericeşti.

Când în toponimie vorbim, prin urmare, de originea „slavă“ a unui nume toponimic, nu exprimăm o noţiune clară şi precisă, — pentru că această origine „slavă“ poate să însemneze origine bulgară, rusă (ruteană), sârbească etc. „Slav“ nu este aşadară o noţiune etnică, aceiaş pentru toată întinderea ţărilor româneşti. „Slav“ pentru Banat are alt înţeles decât pentru Bucovina şi are alt înţeles pentru Maramureş decât pentru Muntenia. Chiar şi în cuprinsul Transilvaniei propriu zise deosebirea aceasta are valoare.

„Slav“ putând să însemneze, prin urmare, fie „bulgar“, fie „rus“ etc., în interpretarea numelor toponomice nu putem să ne mulţumim cu indicaţiunea vagă că un cuvânt oarecare este „slav“, pentru că un nume toponimic poate să fie în legătură directă numai cu unul dintre componenţii cari constituie noţiunea colectivă de „slav“ şi nu cu toate împreună. Un nume toponimic nu este „slav“ ci este *bulgăresc* sau *ceh* sau *rus* sau *sârbesc* etc., — chiar şi atunci când acel nume are în toate aceste limbi slave aceiaş formă şi acelaş înţeles, cum are spre ex. apelativul *selo*. În toponimie trebuie să căutăm să precizăm de care origine slavă este un nume toponimic, adică cine ni-a împrumutat acel nume sau cine a dat locului numele pe care îl are: Bulgarii? Ruşii? Sârbii?

Se pune în consecinţă întrebarea: de ce origine slavă este „Sălişte“ din Transilvania, pentru că — subliniem din nou — „selo“ înseamnă sat şi în limba rusească, şi în cea bulgărească, şi în cea sârbească. Şi a însemnat sat şi în vechea limbă slavonă.

Dacă privim harta geografică a Transilvaniei şi a părţilor Maramureşene şi vom căuta să stabilim întinderea geografică a numelui „Sălişte“, vom vedea că această întindere geografică formează o zonă îngustă care începe în Maramureş, trece prin judeţul Sătmar, atinge Bihorul, trece peste judeţele Turda şi Alba şi apoi se lăţeşte în judeţele Sibiu şi Hunedoara³⁾. În afară de aceste judeţe, cari sunt o continuitate nord-sudică, nu avem în tot cuprinsul Transilvaniei nici o „Sălişte“. Nu avem nici o „Sălişte“ nici în Țara Bârsei, nici în Țara Oltului, nici în Țara Târ-

³⁾ Vezi schița din numărul 2.

navelor, nici în valea Mureşului, nici în valea Someşului, — deşi numele de „Sălişte” este unul dintre cele mai frecvente nume toponimice. Nimic mai logic „prin urmare, decât să concludem că „Sălişte” ni-a venit dinspre Nord, dela Ruşii (Ruteni) din Maramureş, că a coborât din Maramureş pentru a se opri la poalele Cerpaşilor din regiunea Sibiu—Hunedoara.

Această situaţiunea şi în ce priveşte forma „Siliştea” a numelui. Nu este numai o simplă coincidenţă că majoritatea satelor numite „Siliştea” se găsesc în Molaova, în Nordul Moldovei. Moldova este vecină cu Rusia, se mărgineşte de aproape cu marea rusească. Aşa fiind a fost mai expusă influenţei limbii şi a bisericii ruseşti. De acolo au venit satele cu biserici „Silişte”. Şi nu este o simplă coincidenţă că în Moldova se găsesc şi cele mai multe locuri numite „silişte”. Numai în judeţul Dorohoiu se găsesc peste 10 astfel de „silişte”. Mai expusă invaziunilor cari veniau toate dinspre Răsărit, satele „Silişte” au fost mai uşor distruse şi părăsite, rămânând pe urma lor numai numele satului dispărut „siliştea”.

Dar dacă numele de „Sălişte” a coborât dela Nord, n’au coborât cu numele şi oameni dela Nord? Ruşi sau Ruteni?

Să examinăm situaţiunea toponimică a zonei Maramureş—Sibiu—Hunedoara. Constatăm fără nici o greutate că numeroase nume de localităţi sunt formate dintr’un nume etnic: „rus”. În Maramureş avem în cercul Vişău (cere cu majoritate românească) 3 sate: *Ruszkirva*, *Ruszkova* şi *Ruszpolyan*, a căror nume este compus cu „rus”. Toate trei satele sunt sate ruteneşti. Existenţa lor este atestată dela sfârşitul secolului al XIV-lea încoace (*Orisfalw*, *Oroszfalw*, *Polyna*, *Polonya*, *Polanya*, *Poyanfalva*).

În judeţul Sătmar avem două sate: *Ruşi* (ung. *Oroszfalu*) şi *Rus* (ung. *Kékes-Oroszfalu*), amândouă sate româneşti — azi. Existenţa lor este atestată dela 1345 încoace (*Vruzj*, *Orosy*, *Orozy*).

În judeţul Bihor ni s’au păstrat 2 nume de locuri *Orosz* şi *Orosztelek*, atestate cu începere dela sfârşitul secolului al XIII-lea: *Wrusy* (1284—1348), *Orozy* (1462), *Vruztehluk* (1421).

În judeţul Cluj avem satul cu majoritate românească *Orosfaia* (ung. *Oroszfája*), atestat la sfârşitul secolului al XIII-lea: *Oruzfaya* (1297), *Nobilis de Wrufaya* (1335), *Orozphaya* (1397), *Horozfaya* (1401) şi a.⁴).

⁴) Csánki, op. cit.

În județele Sibiu și Hunedoara avem mai multe localități ale căror nume ne vorbesc — în versiunea lor românească, sau în versiunea lor germană sau ungurească — de „Ruși”. Avem în județul Hunedoara, în cercul Hațeg, comuna *Ruși* (ung. *Russ*); în județul Sibiu, cercul Sibiu, avem un alt sat *Ruși* (ung. *Rüsz*, nemț. *Reussen*) și în acelaș cerc avem și un *Rușcior* (ung. *Rosz-Csür*, nemț. *Reussdörfel*, ungurește odinioară *Orosz-Csür*); în acelaș județ al Sibiului mai avem orașelul *Mercurea* (ung. *Szerdahely*, nemț. *Reussmarkt*).

Numele românesc „Ruși” însemnează fără îndoială locuitorii „ruși”, cum tot „ruși” însemnează și nemțescul „*Reussen*”, care este o formă specific germană pentru „*Russen*”. De numele comunei *Ruși* din județul Sibiu pomenesc mai întâiu documentele germane ale județului (pe atunci „scaunului”) sub forma lui germană „*Rewsen*”, „*Rewssen*”, „*Rwzen*” la 1495, apoi dela 1496 încoace aproape numai sub forma lui românească „*Rwsz*”: „*Johannes Czekel plebanus in Rwsz*” (1495, 1496, 1506, 1509) și a.⁵) De numele satului *Rușciori*, care este diminutivul lui *Ruși*, cum dovedește și numele german „*Reussdörfel*”, care este diminutivul lui „*Reussdorf*”, — se pomeneste într’un document din 1380 (Zimm. no. 1131, originalul în Arhiva din Sibiu) ca de „*villa Ruthenica*”: „*Manshercze villicus de villa Ruthenica*”. La 1403 (Z. 1486. Orig.) se pomeneste de „*Michaelem plebanum de villa Ruthenorum*”. În documentele germane ale județului numele satului este trecut în forma lui germană: „*Rwzdorffchen*” (la 1468), „*Blasch von Rwsdorffgin*” (scris și „*Balasch*” și „*Balaschin*”, la 1503), „*Rwzdorffkenn*” (1506), „*Rwzdorfkyn*” și „*Rwzdorffen*” (1507⁷).

Al treilea sat din județul Sibiu, *Mercurea*, numai în echivalentul său nemțesc a păstrat amintirea Rușilor. Nemțeste acest sat se chiamă „*Reussmarkt*”, nume a cărui parte întâie însemnează „*rus*”.

De satul *Ruși* din județul Hunedoara (cercul Hațeg) se pomeneste către sfârșitul secolului al XV-lea: „*Kenesiatus possessionis nostre Rws in districtu castri nostri Hunyad*” (1470), „*possessio Rws*” (1482), „*Possessio Oroszfalwa*” (1499), „*villa Rws*” (1506).

⁵) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*. Hermannstadt 1880. Pag. 142, 146, 160, 207, 532.

⁶) Pentru justificarea etimologiei vezi „*Toponimie, istorie și topografie*”.

⁷) *Quellen*. Pag. 16, 438, 459, 483 etc.

Documentele secolului al XIV-lea pomenesc și de un alt sat Ruși, în cercul Deva: „*Apaty alio nomine Vruzfalu et Apaty*“ (la 1367), „*Oruzfalu*“ (1390), „*Possessio Oroz in contigua vicinitate possessionis Kysbarche*“ (1513—1515), „*Predium alias possessio Oroz alio nomine Rws*“ (1520—1521). Acest sat Ruși era pomenit împreună cu satul *Bobálna* ca aparținând amândouă abatiei din Bulciu (județul invecinat al Aradului). De aceea acest sat Ruși avea și numele unguresc de „*Apaty*“ (adică „a abatelui“). De această *Bobálna* se pomeneste în documente în aceeaș epocă: „*Possessio Babulna*“ (1362), „*Possessio Babolna*“ (1390), „*Officiales et kenezus de Babolna*“ (1496). Satul acesta numit românește „*Bobálna*“ este o altă dovadă incontestabilă a prezenței de Ruși în județul Hunedorii. Numele *Bobálna* este de origine rusească și are la originea lui un apelativ care nu există în nici una dintre celelalte limbi slave, inafară de cea rusească. În limba rusească „*bobáli*“ însemnează „țaran fără pământ“, „ziler“ (muncitor cu ziua)⁸⁾. „*Bobálna*“ s'a numit apoi satul coloniștilor ruși, satul „țaranilor fără pământ“ — cari lucrau pe moșia abatiei dela Bulciu.

În zona aceasta avem și alte nume toponomice de factură curat rusească. În județul *Hunedoara* avem localitatea *Toplița* (cercul Deva), atestat în secolul al XV-lea: *Thopolycza* (1453), *Poss. Thoplycza* (1464), *Poss. utraque Tepylycha* (1479). Documentele secolului al XV-lea mai pomenesc și de o altă *Toplița* în vecinătatea Hunedorii: *Poss. Thoplyka* (1482), *Villa Thoplica* (1506), *Villa Thoplycza* (1506). Avem o *Toplița* și în județul *Someș* (odinioară *Solnoc-Dobâca*) și alta în județul *Mureș*, în cari avem și nume de localități cari pomenesc de Ruși: *Rusu*, ung. *Oroszmező*, *Rusu-dejos*, ung. *Also-Oroszfalu*, *Rusu-de-sus*, ung. *Felső-Oroszfalu* (toate trei în jud. *Someș*), *Rușii-Munți*, ung. *Maros-Oroszfalu*, *Solvăstru*, ung. *Görgény-Oroszfalu* (ambele în jud. *Mureș*) care numai în versiunea ungurească pomeneste de „*Rus*“ („*Orosz*“) și altele.

Acești *Ruși*, ung. *Orosz*, nemț. *Reussen*, vor fi indicat la început un grup de oameni străini cari se deosebiau de ceilalți din jur prin originea lor etnică. Cei vechi dedeau acest nume celor nou veniți, cei mulți celor mai puțin numeroși cari se așezaseră în mijlocul sau în vecinătatea lor, — pentrucă originea etnică a noilor veniți se deosebia de cea a celor vechi. Numele a trecut apoi și asupra aglomerației de case pe cari le locuiau și numele etnic a

⁸⁾ *Berneker*, op. cit.

devenit un nume toponimic. Nou veniții erau în mijlocul celor vechi un grup izolat sau grupuri izolate. De aceea au și dispărut în masa celor în mijlocul cărora se așezaseră, nerămânând ca amintire a existenței lor decât numele toponimic.

* * *

O reminiscență rusească s'ar putea găsi poate și în nomenclatura locală a Sibiului. Sibiul are două piețe unde se țin târgurile de săptămână, numite nemțește „*Grosser Ring*” și „*Kleiner Ring*”. Documentele latinești din secolele XIV și XV pomenesc de aceste piețe ca de „*maior circulus*” și „*minor circulus*” (la 1408: „*quandam domum lapideam in maiori circulo vulgariter Kornmargt appellato*”⁹⁾). Dl Kisch vede în acest nume de „Ring” un sinonim pentru „șanț”¹⁰⁾. Înțelesul acesta cuvântul german nu l'a avut niciodată. „Ring” cu înțelesul de piață — și acesta este adevăratul lui înțeles (cum dovedește și documentul din 1408 „*Kornmargt*”, târgul de grâne)¹¹⁾, nu este cuvânt german, ci slav, rusec. „Ring” se numesc piețele unde se țin târgurile săptămânale și în orașele din Silezia și Boemia „după model slav”¹²⁾.

* * *

Prezența de Ruși (Ruteni) în zona Maramureș—Sibiu—Hunedoara în secolele XIII—XV este prin urmare indiscutabilă. Când dl I. Bărbulescu spune deci că „nici un nume din nomenclatura Transilvaniei... nu este sigur de origine rusească”¹³⁾ — ignorează faptele. Iar când dl N. Drăgan rectifică această afirmațiune spunând că „afirmațiunea aceasta... cuprinde o exagerare”¹⁴⁾ — dl Drăgan este timid. „Slavii” din regiunea Sibiu-Hunedoara au fost Ruși (Ruteni) veniți din Maramureș și dela ei ni-au rămas numeroasele nume toponimice dintre cari am relevat câteva, — în frunte cu „*Săliște*”.

⁹⁾ „Ring” se chiamă și piața din Bistrița.

¹⁰⁾ G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Spr.* Pag. 289.

¹¹⁾ *Zimmermann*, *Urkundenbuch*. Vol. III, no. 1613.

¹²⁾ *Kleinpaul Rudolf*, *Die Ortsnamen im Deutschen*. Berlin 1919. Pag. 46. „...in schlesischen und böhmischen Städten, ebenfalls nach slavischen Vorgang, wird der Marktplatz Ring genannt”.

¹³⁾ „*Arhiva*”, XXX. Anul 1923.

¹⁴⁾ N. Drăgan, *Români în veacurile IX—XIV*. București 1933. Pg. 458.

NOTE PE MARGINEA DOCUMENTELOR.

5. Falșurile contelui Kemény.

În arhiva Muzeului Transilvănean din Cluj („Erdélyi Múzeum“) se păstrează un document poate unic în felul său, un document fals, fabricat de cunoscutul cercetător istoric dela începutul secolului trecut contele Iosif Kemény. Contele Kemény a falsificat documentul în finerețele sale pentru a dovedi cât de ușor se pot falsifica documentele și povestea cu satisfacțiune cum a ținut documentul în coș, la fum, ca să ia un aspect de vechime¹⁾.

Mai târziu, poate încurajat de acest succes, contele Kemény a început să falsifice documente pentru a dovedi anumite afirmațiuni și teorii expuse în numeroasele sale discuțiuni istorice. Criticul istoric Karácsonyi János a arătat că sunt false cel puțin zece dintre documentele „descoperite“ de contele Kemény²⁾.

Falșurile contelui Kemény au o notă caracteristică comună: nu pot fi controlate originalele documentelor descoperite de el. Nu pot fi controlate, fie că nu ni se spune unde să găsim originalele, fie că acolo unde se spune că se găsim — nu se găsim și nu s'ar găsit niciodată, fie, în fine, că însuș contele Kemény se referă numai la copiiile unor originale necunoscute.

Începem cu un document care aparține categoriei din urmă, cu un document din 1213 prin care contele Kemény voia să dovediască că și în Maramureș exista în secolul al XIII-lea o autoritate ecleziastică investită cu dreptul de a certifica și legaliza acte publice. (Aceste autorități erau numite „*loca credibilia*“ sau „*loca authentica*“). Drept dovadă a comunicat istoricului ungar Jerney

---

¹⁾ Dr. Veress Endre, Gróf Kemény József, Cluj 1933.

²⁾ Karácsonyi János, A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest 1902.

Ceilalți critici istorici unguri sunt de aceeaș părere, — Tagányi K. în revista „Századok“ (anul 1893), Pauler Gyula în „A Magyar Nemzet Története. (Budapest 1899).

un document datat din anul 1213 (publicat mai târziu în revista „Magyar Történelmi Társulat”, anul 1855), prin care un convent călugăresc din Maramureș certifică o donațiune de moșii. Documentul acesta, publicat și în colecțiunea de documente Densușianu—Hurmuzaki (fără vreo rezervă în ce privește autenticitatea lui) are cuprinsul următor:

„Nos M. Paulus Magister domus Fratrum de Moromorusio. Damus pro memoria. Provida hominum postulat ratio, ut ea, que in tempore aguntur, literarum testimoniis ab eterna eripiantur oblivione, et in filios filiorum vigeant. Hinc est, quod Domina Anka consors Gedyn, ejusque soror domina Sara consors Ferden, territorialitates terrarum suarum in Gedyn et Zuwa habitarum, in refrigerium animarum suarum, progenitorumque suorum, qui primi lucem Evangelii et veritatis in Chrysto Domino nostro, operante Spiritu ejus Sancto, et Sancti Celi, devote et pie amplexi sunt, in perpetuum novelle ecclesie in Bihor restitute condonaverint possidendas et tenendas. Datum feria quarta post festum sanctissime Resurrectionis Domini. Anno ejusdem Millesimo ducentesimo tredecimo“.

Documentul acesta nu poate să fie decât un fals, cum dovedește nu numai faptul că în Maramureș nu se pomenește de un ordin călugăresc decât la 1360, dar o dovedesc și amănuntele pe cari ni le dă contele Kemény privitor la împrejurările între cari a ajuns în posesiunea acestui document. Contele Kemény a copiat documentul după o copie făcută de episcopul Transilvaniei la începutul secolului trecut Battyáni, făcută de episcop după un original ce i-a fost comunicat de un oarecare „R. pater Schier“. Niemi afară de Kemény n'a văzut însă copia făcută de Battyáni. Pe dosul copiei sale Episcopul a făcut următoarea însemnare (spune Kemény) privitor la sigilul cu care ar fi fost sigilat originalul: „In peripheria sigilli literis gothicis hæc incisa leguntur: Sigill. Fratrum de Moromorusio“. Or, pe sigilele conventelor și capitlurilor ecleziastice literele gotice nu se întrebuintau înainte de a doua jumătate a secolului al XIII-lea³⁾.

Un alt document, datat din anul 1231, aparține categoriei a doua a falsificărilor. Documentul acesta este publicat de Zimmermann sub no. 64 iar de Densușianu—Hurmuzaki sub no. 93. În el se spune că odată și odată, demult de tot, în vremuri imemorale,

³⁾ Karácsonyi, op. cit.

țara Făgărașului a fost țară bulgărească. În întregime, documentul are următorul cuprins:

„Capitulum ecclesiae Transilvaniae ad omnium praesentes inspecturorum notitiam volumus harum serie pervenire, quod accedens nostri in praesentiam Gallus filius Wydh de Bord confessus est coram nobis retulitque taliter, quod licet terram Boje terrae Zumbuthel conterminam et nunc in ipsa terra Blacorum existentem habitam propriis suis iustisque expensis ab homine Buyul filio Stupe coemerit iurique suo subiectam reddiderit, considerans tamen et animo revolvens suo, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per maiores, avos atavosque ipsius Thruh filii Choru possessa et a temporibus iam, quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum exstitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit, qualiter id dictus Thruh filius Choru quam plurimorum hominum elogiis affirmare adnitus fuit, hinc ne iurgia temporum in processu enascerentur, fraternae mutuaeque caritatis, quam Christiana eidem suadet religio, affectu ductus, dictam terram Boje terrae Sumbuthel conterminam eidem Thruh filio Chorus, accepta eius recompensa in pecuniarum solutione et refusione, remisit coram nobis praesentium testimonio literarum mediante. Anno millesimo ducentesimo tricesimo et primo“.

Acest document a fost publicat de contele Kemény la anul 1844 într-o revistă săsească din Brașov (publicată pe cheltuiala contelui Kemény⁴⁾). Despre împrejurările între cari a ajuns în posesiunea documentului, contele Kemény povestește: în anul 1833 a primit dela subprefectul districtului Făgărașului (Joseph Kiss) copia unei cronici vechi scrise în limba germană, al cărei original se găsea în arhiva cetății Făgărașului. Cronica aceasta începea cu cuvintele: *„Augustus Caesar erhob das bulgarische Fogarasch in Dazien“* („Augustus Caesar a ridicat Făgărașul bulgăresc în Dacia“). Contele Kemény spune că era convins că această cronică nu putea fi decât o compilațiune făcută în secolul XVI sau XVII, dar și-a pus totuși întrebarea „dacă nu cumva cronica transmite umbra unei tradițiuni străvechi și dacă nu cumva Transilvania, sau cel puțin districtul Făgărașului a fost în vremurile străvechi, înainte de ocuparea Daciei de către Romani, o parte

⁴⁾Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Herausgegeben im Verein mit mehreren Vaterlandsfreunden von Anton Kurz. Kronstadt 1844. Vol. I. P. 176. (Magazinul a apărut numai doi ani).

integrantă a țării Bulgarilor („terra Bulgarorum“) de cîndioară“. Unsprezece ani l-a frămîntat pe contele Kemény această întrebare, pînă cînd în fine „din întîmplare“ a dat de documentul din 1231 publicat mai sus.

Lipsa de autenticitate a acestui document este evidentă. Criticul istoric Karácsonyi arată cum întreg felul de redactare a documentului diferă de felul de redactare a documentelor eșite din cancelaria episcopiei Transilvane a secolului al XIII-lea. Documentul din 1231 scrie spre ex.: „*ad omnium praesentes inspectorum notitiam volumus pervenire...*“, cît timp formula consacrată era în secolul al XIII-lea „...*tam praesentibus quam futuris, praesens scriptum inspecturis salutem in salutis largitore. Universorum notitiae harum serie volumus pervenire...*“. Și altele⁵⁾. Dar documentul este fals și din alte considerațiuni. Bulgarii la cari se gîndește contele Kemény n'ar putea fi decît Bulgari slavi. Or, înainte de secolul al IX-lea, Bulgarii — seminție turco-tătără — nu erau încă slavizați și nu se asimilasera poporului slav căruia i-au dat numele luându-le în schimb limba. Bulgarii de altă parte au venit în Europa abia în secolul al V-lea și, prin urmare, țara Făgărașului n'a putut fi o țară bulgărească înainte de venirea lor în Europa.

De altfel însuș contele Kemény spune că documentul există numai într'o copie-transsumpt din 1601 în arhiva conventului din Cluj-Mănăstur, unde însă nimeni nu l'a văzut.

* * *

Mai există un document asupra căruia nu s'a oprit pînă acum critica istorică, — un document care aparține categoriei întîiu și ne interesează chiar mai mult decît cele două precedente. Documentul acesta este datat din anul 1484 și emană dela regele Ungariei Matia. Documentul a fost publicat pentru întîiașdată de contele Kemény într'o colecțiune de documente, apoi reprodus de acolo în colecțiunea de documente privitoare la istoria Săcuilor editată de Szabo Károly⁶⁾.

În acest document regele Matia spune că nobilii și Sașii din Transilvania i s'au plîns „*qualiter gens Olachorum in medio eorum constituta... possessiones eorum infestaret, flammis omnia devastaret, horrendumque in modum ipsos nobiles plerosque inter-*

⁵⁾ Karácsonyi, în „Századok“ anul 1908, p. 42.

⁶⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1830. Vol. III.

Szabó Károly, Székely Oklevéltár. Vol. I.

ficeret, et licet Olachi nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati, tamen libertatem contra Regni mandatum vi quasi et facinoribus sibi arrogare audeat". Şi regele Matia dă ordin Voivodului Transilvaniei ca „*Olachos vi eciam armta ad tranquillitatem adigat*".

La fraza jignitoare pentru Români „*Olachi nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati*“ („Valahi nici chemaţi să fie liberi, nici născuţi să fie liberi“) atribuite regelui Matia, contele Kemény face o notă: „*Vix crediderim haec Mathiam scripsisse, si Valachus origine fuisse*“ („cu greu aş crede ca Matia să fi scris aceste cuvinte, dacă ar fi fost de origine Valah“).

Documentul acesta publicat de contele Kemény este un falş. El se găseşte numai în copia contelui Kemény, care niciodată şi nicăiri n'a indicat unde se găseşte originalul al cărui copie o publică.

* * *

Aşa sunt şi celelalte documente pe cari critica istorică ungrească le-a dovedit falşe. Cu drept cuvânt a putut să însoţiască o revistă ungrească („*Turul*“, anul 1892) publicarea alor două documente cu nota: „Amândouă documentele ni s'au păstrat în copia contelui Kemény, — prin urmare: *Atenţiune!*“

6. Facsimiluri.

Intr'o diplomă datată din anul 1224, regele Ungariei Andrei al II-lea spune că „oaspeţii germani din Transilvania“ („*fideles hospites nostri Theuthonici*“) i s'au plâns că sunt în primejdia să fie „despuiţi de libertatea pe lângă care au fost chemaţi de regele Geysa“ („*a sua libertate qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa... excidissent*“). Ascultând plângerile lor, regele Andrei le-a acordat o largă autonomie naţională admiţând ca „tot poporul dela Orăştie până la Baraolt... să fie un singur popor sub un singur judecător“ („*univversus populus incipiens a Waras usque in Borall cum terra Syculorum terre Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur*“).

Această diplomă este considerată de istoriografia săsească drept „bula de aur“ a poporului săsesc din Transilvania („*der goldene Freibrief der Sachsen*“).

Diploma aceasta din 1224 a fost publicată pentru întâiaşdată la 1667 de Sasul din Mediaş *Laurentius Töppelt* („*Toppeltinus*“).

Într'o istorie a Transilvaniei publicată în Franța, la Lyon („*Lugduni Gallorum 1667*”). După el, diploma a fost reprodusă de aproape toți istoricii cari au scris despre Transilvania: *Haner* (1694), *Szegedi* (1751), *Pray* (1764), *Benkő* (1778), *Katona* (1779), *Eder* (1792), *Schlözer* (1797), *Fejér* (1829), *Endlicher* (1849), *Schuller* (1851), *Szabó* (1872), *Densușianu* (1887) și *Zimmerman* (1892), — ca să nu amintim decât autorii mai cunoscuți.

Textul cel mai vechiu, textul publicat de *Töppelt*¹⁾ este un text „corectat”. Istoria lui *Töppelt* urmărea ținta să dovediască prioritatea elementului săsesc în Transilvania și crearea unui „drept istoric” săsesc asupra pământului transilvănean. De aceea *Töppelt* a suprimat din text cuvântul de „*hospites*”, scriind numai „*teutonic*”; de aceea a corectat în „*donati*” termenul de „*vocati*”; de aceea a publicat „*cum terra Syculorum terra Sebus*” în loc de „*terre Sebus*”²⁾ și altele cari nu cadrau cu teoria lui. Textele publicate de *Eder* (1792) și *Schlözer* (1797)³⁾ și mai târziu de *Zimmermann* (1892), sunt texte cari au fost puse la dispozițiunea autorilor de arhivele săsești din Sibiu. Ele nu prezintă variantele de text ale lui *Töppelt*, ci numai (cu excepția lui *Zimmermann*), numeroase variante ortografice: „*Theutontici*” în loc de „*Theuthonici*” cum scrie originalul; „*Varas*” în loc de „*Waras*”; „*Boralth*” în loc de „*Boralt*”; „*Siculorum*” în loc de „*Syculorum*”; „*Cibiniensis*” în loc de „*Chibiniensis*” și altele.

Diploma din 1224 a regelui Andreiu este cel mai important act în întreaga istorie a poporului săsesc din Transilvania. Așa se explică reproducerea și comentarea diplomei acesteia de un așa mare număr de istorici. Chiar de aceea însă, dat fiind și multele variante de ortografie și text, rămâne inexplicabil că diploma aceasta n'a fost niciodată reprodusă de cei interesați — în facsi-

1) *Laurentius Toppellinus*, *Origines et occasus Transylvanorum seu erutae nationes Transylvaniae. Lugduni Gallorum 1667.*

2) Corectura de text „*cum terra Syculorum terra Sebus*” în loc de „*terre Sebus*” („*terra*” în singular în loc de „*terre*”, care este un genitiv) a rămas neschimbată la cei mai mulți istorici cari au publicat diploma din 1224. „*cum terra Syculorum terra Szebus*” publică *Fejér*, „*cum terra siculorum terra Sebus*”, publică *Densușianu* și alții — toți geșit.

3) *Josephus Carolus Eder*, *De Initiis Iuribusque Primaevae Saxonum Transylvanorum Commentatio. Viennae 1892.*

A. L. Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen 1795—1797.*

mil. La 1880, Universitatea săsească din Sibiu a publicat în facsimil 27 de documente ce se găsesc în arhivele săsești și privesc istoria Sașilor din Transilvania⁴⁾. Între aceste documente reproduse în facsimil nu este și diploma din 1224. La 1892, aceeași Universitate săsească a publicat în 3 volume o colecțiune a tuturor documentelor cunoscute cari în mod direct sau indirect interesează istoria Sașilor transilvăneni⁵⁾. Pe 4 planșe se reproduc în facsimil 18 sigiluri săsești, dar nu se reproduce și diploma din 1224.

Diploma a fost reprodusă în facsimil pentru întâia dată, la 1914 de *Ujházy László*⁶⁾ apoi de I. Schiopul la 1934 în studiul său critic al acestei diplome.

Publicarea de către istoriograful sași numai a textului diplomei și perseverența obstinată de a nu o publica și în facsimil a avut drept urmare că mulți dintre cei cari au publicat diploma și aproape toți cei ce au citit reproducerile au rămas cu credința că diploma din 1224 există în original și textele publicate sunt copiile textuale a acestui original. Ceace nu este cazul.

Diploma din 1224 nu există în original. Ea există numai într'un transsumpt-atestare din 1317 a regelui Carol Robert. Ea nu există în original și, înainte de 1317, nici nu se pomenește niciodată, nicăiri, de existența ei. Așa fiind, dacă s'ar fi publicat un facsimil al diplomei, nu s'ar fi putut publica decât un facsimil al diplomei din 1317 și s'ar fi văzut de toți că nu există o diplomă din 1224 propriu zisă.

Deosebirea capitală în ce privește valoarea celor două feluri de transmisiune — original și copie — este evidentă. De aceea la reproducerea unui document trebuie întotdeauna sublinat în mod lămurit felul transmisiunii. Nu ajunge, cum face spre exemplu colecțiunea lui *Zimmermann*, regestul „Regele Andreiu al II-lea stabilește drepturile și îndatoririle Germanilor din Transilvania dela Orăștie până la Draos“ și apoi la observațiunii cu litere minuscule: „Inserat de regele Carol la 1317. Originalul în arhiva din Sibiu“. Nu ajunge, pentru că observația aceasta în redactarea ei neclară

⁴⁾ *Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven*. Herausgegeben von dem Archivamt der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Hermannstadt 1879.

⁵⁾ *Franz Zimmermann und Karl Werner*, *Urkundenbuch*. Hermannstadt 1892.

⁶⁾ *Ujházy László*, *Monumenta historiae Hungaricae diplomatia*. Budapest 1914.

poate să inducă în eroare, făcând pe cetitori să creadă că în Arhiva din Sibiu se găsește originalul din 1224 nu cel din 1317.

Comentariile privitoare la vechimea documentelor trebuie să fie mai presus de orice echivoc. La documentul din 1224 observația trebuia să fie: „Diploma nu ni s'a păstrat în original, ci numai într'o atestare din 1317 a regelui Carol. Originalul acestei atestări se găsește în Arhiva din Sibiu“.

Colecțiunea lui *Zimmermann* reproduce și alte documente tot atât de puțin lămurit.

La 1204 regele Emeric acordă anumite privilegii lui *Johannes Latinus*. *Zimmermann* (no. 15) observă: „Inserat de regele Ștefan la 1257. Originalul în Arhiva din Budapesta“. La 1206, regele Andrei al II-lea dăruiește aceluiaș *Latinus* o moșie. *Zimmermann* (no. 16) observă: „Inserat de regele Ștefan la 1257. Originalul în Arhiva din Budapesta“. Observațiunile aceste nu sunt destul de clare și nu acopere întru toate adevărata transmisiune a documentelor în chestiune. La documentul din 1204 trebuie observat: „Nu ni s'a păstrat în original, ci împreună cu un document din 1206 într'o atestare a viceregelui Ștefan din 1257. Originalul atestării etc.“. La documentul din 1206: „Nu ni s'a păstrat în original, ci cu un document din 1204 într'o atestare a viceregelui Ștefan. Originalul etc.“ Pentru că adevărul este: nu avem înaintea noastră 3 documente separate, ci unul singur: diploma din 1257 a viceregelui Ștefan în care sunt reproduse cele două diplome din 1204 și 1206.

CRONICA NOTARULUI ANONIMAL REGELUI BELA.

III.

Unele dintre obiecțiunile ce se pot ridica contra identificării regelui Bela al croniceii cu regele Bela I sunt în realitate numai interpretări subiective ale textului croniceii, nu fapte concrete pomenite de notar. Sunt numai interpretarea unor opinii exprimate de notarul anonim în mod incidental în cursul povestirii evenimentelor, — reflexiuni inerente stilului.

Să analizăm obiecțiunile mai însemnate.

În capitolul 9, vorbind de locuitorii Panoniei în epoca decălecării, notarul spune că acei locuitori sunt „*sclavi bulgarii et Blachii ac pastores romanorum*” și precizează că Romanii au numit Panonia „pășunea lor”. La acest loc, notarul anonim mai adaogă opinia că „cu drept cuvânt se spunea că pământul Panoniei ar fi pășunile Romanilor, fiindcă și acum Romanii pasc din moșiile Ungariei” („*et iure terra pannonie pascua romanorum esse dicebatur, nam et modo romani pascuntur de bonis hungarie*”).

Istoricii și criticii istorici văd în această opinie o aluziune a notarului la o situațiune specială a Ungariei, la o situațiune din epoca în care notarul scria. Istoricul ungar *Marczali*, (care vrea să dovediască că regele Bela al notarului este Bela IV), spune că notarul anonim face aluziune la situațiunea Ungariei dela finele secolului al XIII-lea, când dinastia Angevinilor, sprijinită de Papa, căuta să ajungă pe tronul Ungariei. Și *Marczali* concludă că, „prin urmare, cronica n'a putut fi scrisă înainte de finele secolului al XIII-lea”¹⁾.

Alt istoric, *Florianus Mátyás*, sub îngrijirea căruia a apărut marea colecțiune istorică „*Historiae Hungariae Fontes Dornestici*”, (și care vrea să dovediască că regele Bela al croniceii este Bela II) spune în introducerea la cronica notarului anonim că opinia ex-

¹⁾ *Marczali*, Ungarns Geschichtsquellen. Berlin 1882. Pag. 99.

primată de notar este o aluziune la situațiunea Ungariei în 1147, când împăratul Conrad III a pornit într'o nouă cruciadă și trupele lui trecând prin Ungaria au prădat țara și au stors-o de bani, nelăsând neatinsă nici o biserică, nici o mănăstire, — cum povestește cronica Vieneză. Și *Fl. Mátyás* concludă că „prin urmare cronica n'a putut fi scrisă înainte de 1147, ci numai în anul 1147“²⁾.

Amândouă identificările sunt numai interpretări subiective, fără vreun temei pozitiv. În realitate, opinia exprimată de notarul anonim cu mai multă dreptate s'ar putea interpreta ca o aluziune la situațiunea Ungariei pe la mijlocul secolului al XI-lea, când după moartea regelui Ștefan cel Sfânt a ajuns pe tronul Ungariei un „străin“, Petru, fiul unei surori a lui Ștefan, măritată după Dogele Venețian Otto Urseolo, care s'a înconjurat cu Italieni și Germani aduși în țară de el și, în parte, rămași în țară și după alungarea lui Petru.

Oricum, reflexiunea sau opinia aceasta a notarului anonim este prea vagă, prea lipsită de elemente istorice pozitive, prea generală, — decât să poată servi la fixarea în mod cert și precis a epocii și situațiunii la care notarul a voit să facă aluziune.

O altă obiecțiune privește drumul pe care, după spusele notarului, au venit Ungurii în Panonia. Cronicile mai nouă pomenesc și de un drum prin nordul Transilvaniei, cât timp notarul anonim pomenesc numai de un drum prin Nordul Ungariei, prin trecătoarea dela Vereczke, pe unde au invadat Tătarii Ungaria în 1241. Prin urmare, concludă *Marczali*³⁾, notarul anonim a cunoscut drumul pe unde au venit Tătarii și dacă a cunoscut acest drum, urmează că el n'a putut să-și scrie cronica înainte de invaziunea din 1241. Obiecțiunea este lipsită de temei. Nu Tătarii au descoperit acel drum prin trecătoarea din Nordul Ungariei. El exista și înainte și după notarul anonim (oricând ar fi trăit el) și a fost întotdeauna drumul care lega Ungaria de Răsărit, — drumul pe care au venit și înainte și după 1241 marile invaziuni barbare dinspre Răsărit și Miazănoapte. De acest drum prin trecătoarea dela Vereczke pomenesc și cronica rusească zisă cronica lui Nestor (finele secolului al XI-lea), care descrie trecerea Ungurilor pe lângă Chiev și prin munții Galiciei exact așa cum o descrie și notarul anonim.

²⁾ *Historiae Hungariae Fontes Domestici*. Budapest 1881—1885.

³⁾ *Marczali*, op. cit. Pag. 97.

O a treia obiecțiune, pe care o ridică tot istoricul *Marczali*⁴⁾, este prietenia și alianța cumano-ungară de care pomenește notarul anonim. *Marczali* raționează: „Înainte de invaziunea Tătarilor în Ungaria (1241) relațiunile dintre Unguri și Cumani au fost întotdeauna dușmănoase“. Numai când, în urma acelei invaziuni Ungaria a acordat adăpost la un mare număr de Cumani — relațiunile s’au îmbunătățit în așa fel încât să se poată vorbi de prietenie între Unguri și Cumani. Prin urmare, concludă *Marczali*, notarul anonim și-a putut scrie cronica numai după invaziunea din 1241, pentrucă înainte nu exista prietenie între Unguri și Cumani. Obiecțiunea este lipsită de orice temei. Prima invaziune a Cumanilor în Ungaria a avut loc la 1069 și de atunci relațiunile între cele două popoare au rămas relațiuni de dușmănie timp de 2 secole. Aceste 2 secole de dușmănie (dușmănie care, de altminteri a continuat și după primirea Cumanilor în Ungaria, acești Cumani răsculându-se la 1280 contra Ungurilor) ar fi împiedecat pe notarul anonim să vorbiască de prietenie și alianță între Unguri și Cumani — dacă și-ar fi scris cronica după invaziunea din 1069.

În fine, o a patra obiecțiune — tot a lui *Marczali*⁵⁾ — privește tendința pro-Arpadiană a notarului anonim. Înainte de a intra pe pământul Panoniei, cei șapte duci ai Ungurilor l’au proclamat șef suprem de Almus, tatăl lui Arpad, jurându-i credință „*ut quam diu vita duraret tam ipsis quam etiam posteris suis semper ducem haberent de progenie almi ducis*“. (Cap. 6). Apărarea aceasta a dinastiei Arpadiane, proclamarea drepturilor exclusiviste la tronul Ungariei a descendenților dinastiei Arpadiane, — a fost fără obiect înainte de finele secolului al XIII-lea, spune *Marczali*. La sfârșitul secolului al XIII-lea din dinastia lui Arpad mai trăia numai regele Ladislau (fără copii) și Andreiu, nepot al regelui Andreiu al II-lea, născut din căsătoria lui Ștefan, fiul postum a lui Andreiu al II-lea, cu o Venețiană Tomasina Morosini. Asupra tronului Ungariei formulau atunci pretențiuni alte dinastii, una germană și cea a Angevinilor. Preocuparea dinastică neexistând înainte de finele secolului al XIII-lea, notarul anonim în mod logic nici n’a putut face propagandă pro-Arpadiană decât la finele secolului al XIII-lea.

Și această obiecțiune este lipsită de orice temei. Către finele secolului al XIII-lea când dinastia Arpadiană se stingea — orice

⁴⁾ *Idem, ibidem.* 96.

⁵⁾ *Idem, ibidem.* 97.

propagandă pro-Arpadiană era fără obiect. Dacă nu mai exista nici un descendent direct din dinastia lui Arpad, cum se putea face propagandă pentru această dinastie? Preocuparea pro-Arpadiană a notarului anonim era însă justificată, dimpotrivă, către mijlocul secolului al XI-lea, când — deși trăiau încă 4 descendenți direcți din dinastia lui Arpad, — tronul Ungariei a fost ocupat în două rânduri (1039—1042 și 1044—1046) de *Petru*, nepot de soră a lui Ștefan cel Sfânt, născut din căsătoria acestei surori cu un Italian, și pe urmă de regele *Samuil* (*Aba*, 1042—1044), soțul unei alte surori a regelui Ștefan cel Sfânt, — amândoi socotiți de cronicari drept „străini“.

O altă obiecțiune ce se poate ridica contra identificării regelui Bela al cronicei cu regele Bela I rezultă din faptul că notarul anonim vorbește de Cumani în epoca descălecării, adică către finele secolului al IX-lea, „cât timp în acea epocă Cumanii erau încă departe undeva dincolo de munții Uralui“⁶⁾. Obiecțiunea nu este hotărâtoare pentru fixarea epocii în care s'a scris cronica, pentrucă și toate celelalte cronici pomenesc de „Cumani“ (sau „Comani“) ca de aliași ai Ungurilor în epoca descălecării lor în Pannonia. Noțiunea etnică de „Cumani“ era deja cunoscută în secolele X și XI la scriitorii bizantini (greci) și s'ar putea foarte ușor ca primii cronicari, vechile cronici ungurești pierdute, să fi dat acest nume unui alt popor, Cabarilor spre exemplu, cari erau și ei turco-tătari ca și Cumanii.

În epoca descălecării, notarul pomeneste de o țară „*Susudal*“ ca făcând parte din Rusia, cât timp această țară a luat ființă abia pe la mijlocul secolului al XII-lea⁷⁾. Cronica pomeneste însă de acest nume „*Susudal*“ într'o formă care admite posibilitatea ca numele să fie o interpolare mai recentă și nu redactarea originală a notarului anonim. În cap. 7 se spune anume că Ungurii au intrat „*in rusciam que Susudal vocatur*“, și tot acolo „*terram intraverunt ruscie que vocatur Susudal*“, iar în cap. 10 „*duces ruthenorum, scilicet de kyeu et Susudal*“.

În aceeaș epocă, notarul anonim pomeneste și de două principate rusești independente, *Lodomeria* și *Galicia*. Dar *Galicia* s'a încheșat în principat din mai multe principate mărunte abia pe la mijlocul secolului al XII-lea și și-a păstrat independența până

⁶⁾ *Homán Balint*, Magyarország Története. Vol. I. P. 398

⁷⁾ *Mangold L.*, A magyarok oknyomozó történelme. B.-pest, 1883. P. 18.

la finele aceluia secol. „Notarul anonim pomenește prin urmare de o situațiune care a existat numai în a doua jumătate a secolului al XII-lea“ și, în consecință, cronica n'a putut fi scrisă înainte de mijlocul secolului al XII-lea, este o altă obiecțiune a istoricului. Pauler Gyula, care crede că notarul anonim a fost notarul regelui Bela al III-lea⁸).

Vorbind de primul rege al Ungariei Ștefan, cronica îl numește „Sfântul“ Ștefan. Așa în cap. 11 „*longo post tempore sancti regis stephani*“; în cap. 24 „*usque ad tempus sancti regis stephani*“; în cap. 27 „*Sarolt fuit mater sancti regis stephani*“; în cap. 57 la fel. Notarul regelui Bela I nu putea să-l numiască pe Ștefan „Sfânt“, pentru că Ștefan a fost declarat „sfânt“ abia în anul 1083, în același timp cu fiul său Emeric (mort înaintea tatălui său). Dacă noarul anonim a fost notarul regelui Bela I, el trebuie să-și fi scris cronica înainte de 1069, pentru că după 1069 nu putea vorbi de prietenie între Unguri și Cumani, dar dacă și-a scris cronica înainte de 1069 nu putea numi pe Ștefan „sfânt“ pentru că „sfânt“ a fost declarat numai la 1083.

Aceste sunt anacronismele cele mai isbitoare cari se opun identificării notarului anonim cu notarul regelui Bela I (poate se vor mai putea constata și altele). Dar această identificare este — abstracție făcând dela aceste anacronisme, — singura identificare logică și în concordanță cu evenimentele la cari face aluziune, cu stilul și limba în care este scrisă cronica și cu întreg spiritul ei.

Cum s'ar putea explica aceste contradicțiuni?

Cum am spus dela început, cronica notarului anonim nu ni s'a păstrat în original, ci numai într'o copie făcută pe la 1300 (sau poate și mai recent). Și cronica nu ni s'a păstrat în întregime, ci numai într'un fragment care merge cu povestirea evenimentelor până în timpul ducelui Thocsun (947—972), cât timp notarul promite să scrie și despre evenimente ce s'au petrecut pe la mijlocul secolului al XI-lea („*ut in sequentibus dicetur*“).

Examinând acum mai deaproape textul ce ni-a rămas în copie, va trebui să constatăm că acest text nu poate să fie în întregime un text scris de notarul anonim, căruia i se atribuie cronica. În specie capitolele finale (53—57) nu pot fi scrise de același om care a scris capitolele anterioare. Capitolele finale trebuie să fi

⁸) Pauler Gy., Anonymus külföldi vonatkozásai. (In „Századok“. 1883—P. 107.).

fost scrise și adăogate la celelalte capitole de altcineva, poate de însuș copistul care n'a avut înaintea sa decât un fragment și a căutat să-l completeze.

Că capitolele finale nu sunt scrise de acelaș om care a scris capitolele dela început (1—52) rezultă în mod neîndoios din comparația între stilul celor două părți.

În prolog, adresându-se prietenului său căruia îi închină lucrarea, notarul spune că va descrie evenimentele „conform cu adevărul și în mod simplu“ („*optimum ergo duxi ut vere et simpliciter tibi scriberem*“). Și până la capitolul 53 stilul în care scrie notarul este simplu, sobru, ușor, curgător; limba este ușoară, fără construcțiuni nefirești, fără fraze inutile; preocuparea generală a notarului este obiectivitatea, deși el scrie întotdeauna plin de dragoste pentru țara și poporul său.

Cu capitolul 53 deodată se schimbă și limba și stilul și preocuparea de obiectivitate. În cele 5 capitole finale (53—57) se folosesc peste 100 de cuvinte latinești pe cari nu le găsim o singură dată măcar în cele 52 capitole precedente, ca: *apropiatus, asuetus, atrociter, augmen, baptizare, belvynus, blesus, conscitatio, conturbare, conare, conglebatus* („*incole conglebate*“), *cruentus, coarcatus, decollare, detestabilis, dominator, embola, ergastulum, existimatio, experientia, exterminare, familiarissimus, fremebundus*, („*more leonum in media arma fremebundi ruentes*“), *furibundus* („*furibundi theotonicici*“), *gemebundus* („*gemebundo pectore*“); *huiusmodi, inclitus, incomparabilis, lites, moderamine, mox, nefandus, potentissimus, pertinaciter, pertransiens, prestantior, thesaurum, truciditas, victoriosius, unque* și altele multe.

Stilul devine bombastic, confuz, forțat. În cap. 5 spre ex. se vorbește despre Unguri în terminii sobri: „*gens itaque hungarorum fortissima et bellorum laboribus potentissima*“ („astfel: poporul unguresc foarte viteaz și foarte puternic prin faptele sale de războiu“); în prolog: „*felix ergo hungaria cui sunt dona data varia*“ („ferice deci Ungaria, căreia îi sunt date daruri felurite“). În capitolul 55 urmează apoi deodată o schimbare radicală: „*Felix igitur hungarorum embola multa periculorum experientia tam securior et exercitator de ipsa continua exercitatione preliorum viribus et potestate prestantior*“ („Fericită deci această expediție a Ungurilor prin experiența câștigată în primejdii mai sigură și mai deprinsă, prin exercițiul neconținut al luptelor mai superioară în forță și puteri“), ceace e greoiu, confuz, nefiresc. În cap. 52 se

vorbește despre moartea lui Arpad: „*anno dominice incarnationis 907 dux arpad migravit de hoc seculo*“. In cap. 57 despre moartea lui Zoltan: „*dux zulta III-o anno regni filii sui de ergastulo corporis viam universe carnis egressus est*“ („în anul 907 dela întruparea Domnului ducele Arpad a părăsit această lume”, — „ducele Zoltan în anul al III-lea al domniei fiului său a plecat din temnița trupului pe calea cărnii universale“).

In tot cursul celor 53 capitole dela început, notarul nu-și permite nici o indecență fie cât de nevinovată. In cap. 53 se introduce o anecdotă care nu-și are locul aici nici în altă parte. Povestește anume că un comite german se urcase într'o noapte pe un zid ca să-și „goliască burta“ și a fost rănit de săgeata unui ungur în timp ce-și făcea treaba („*eadem tempore stephanus frater waldonis comitis, cum in secessu residens super murum castris in nocturnis horis album purgare vellet, tunc a quodam hungaro per fenestram cubiculi sui sagitte ictu graviter vulneratur*“).

In acelaș capitol 53 se dă o descriere a ducelui „Zulta“, fiul lui Arpad. „*Et successit ei filius suus zulta similis patri moribus, dissimilis natura. Fuit enim dux zulta parum blesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocri, dux bellicosus, animo fortis, sed in civibus clemens, voce suavi, sed cupidus imperii...*“. Descrierea aceasta este refăcută după o descriere a lui Darius Phrighius: „*Deiphobum et Helenam similes patri, dissimiles natura Hectorem blaesum, candidum, animo magnum, civibus clementem. Alexandrum capillo molli et flavo, voce suavi, cupidum imperii Cassandram mediocri statura...*“⁹⁾. Așa nu împrumută notarul anonim. Când împrumută, el împrumută numai fapte, dar nu plagiază caracterizări.

Până la capitolele finale, notarul continuă să facă legătură între trecut și prezent („*usque ad hodiernum diem*“, „*usque nunc*“ etc.). Dela cap. 53 înainte nu mai pomenește de prezent o singură dată.

In cursul povestirii evenimentelor notarul face dese digresiuni, pomenind cu anticipație de evenimente posterioare epocii despre care scrie. Tot deatăteori însă subliniază digresiunea, se oprește și adaugă că revine la firul istoriei întrerupte. Așa în cap. 1 pomenind de cucerirea Panoniei de către Atila, face o digre-

⁹⁾ *Danielis Cornidessii, Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Budae 1802.*

siune în legătură cu cetatea veche a lui Atila, apoi se întrerupe: „Dar destul. Să revenim la firul istoriei“ („*Quid plura? Iter hystorie teneamus*“). În cap. 3 pomenind de numele Ungurilor („*Hunguari*“) face etimologia numelui și se întrerupe din nou „*quid plura? His omnibus ommissis redeamus ad propositum opus iterque hystorie teneamus*“. În cap. 6 începe să pomeniască de descendenții primilor duci ai Ungurilor, pentru a se întrerupe și acum „*Quid plura? Iter hystorie teneamus*“. La fel în cap. 25, 44 și 50.

Digresiuni face cronica și în capitolele 53—57, dar niciodată nu mai dăm de întreruperea logică din capitolele precedente „*Quid plura? Iter...*“ și în consecință povestirea devine confuză, fără legătură logică. Așa în cap. 55, ca să dăm un exemplu, se povestește de luptele Ungurilor cu Teutonii și moartea eroilor „*lelu et bultsuu*“, spunându-se că din cauza morții lor Ungurii au devenit dușmani ai Teutonilor și că Ungurii nu vor uita să le dea Teutonilor răsplata meritată. Apoi fără orice legătură se adaogă că ducelui „*Zulta*“ i s'a născut un fiu: „...*quolibet modo possent eis vicem reddere non tacerent. Sed divina gratia adiuvente dux zulta genuit filium quem nominavit Thocsun*“. Dacă acelaș om ar fi scris și acest capitol care a scris cele precedente, el ar fi făcut întreruperea obișnuită: „*Quid plura? Iter hystorie teneamus. Divina gratia...*“ etc.

S'ar mai putea găsi și alte deosebiri de stil și de limbă între cele două părți ale cronicei, dacă ar fi nevoie. Cele arătate până acum dovedesc însă în deajuns că capitolele finale nu sunt scrise de cel care a scris capitolele 1—52.

* * *

Care este concluzia analizelor de până acum?

Cronica notarului anonim a fost scrisă de un notar al regelui Bela I, adică pe la 1069. Toate anacronismele și incongruențele ce se opun în aparență sau în realitate acestei identificări a regelui Bela al cronicei cu Bela I pot fi atribuite cōpistului (sau unui alt scriitor) care a adaogat capitolele finale și căutând să facă cronica mai înțeleasă de contimporani a înlocuit anumite cuvinte și termeni vechi, cari nu mai circulau în timpul său, cu cuvinte și termeni noi cari circulau, dar cari într'un text din secolele X—XI sunt anacronisme.

PUNERI LA PUNCT.

Prepozitura dela Sibiu ¹⁾.

Din faptul că la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea documentele pomenesc de un protopopiat al Germanilor din Transilvania și de un protopop al Sibiului și că în aceaș epocă unii dintre cancelarii țării ungurești aveau și titlul de protopopi ai Sibiului, adică ai acestui protopopiat, — istoriografia a tras concluziunea că elementul german din Transilvania, adică Sașii — cum li se va zice mai târziu — aveau o organizațiune așezată pe temeiuri solide încă la începutul secolului al XIII-lea și că încă pe atunci protopopul dela Sibiu era „om mare“, dacă a putut să ajungă cancelar al țării într'o vreme când Ungaria avea atâția episcopi și alți protopopi cu nume.

Este curios cum s'a menținut acest argument în tot cursul secolelor din urmă. Pentru întâiașdată îl invocase în mod stăruitor *Gustav Seivert* într'un studiu istoric privitor la Sibiu. El spunea acolo că „faptul că deși Ungaria avea numeroși episcopi totuș prepoziții dela Sibiu erau numiți cancelari, îndreptățește concluziunea că coloniștii sași din Transilvania aveau o mare importanță și îndrăptățește chiar concluziunea că acești prepoziți erau un fel de reprezentanți ai acestor colonii“²⁾. *Fr. Teutsch* a reluat măi

¹⁾ Punerea aceasta la punct a mai fost publicată în studiul: „Diploma Andreiană din 1224 și alte documente false sau fals interpretate“, (Cluj, 1934), dar am crezut totuși că este bine să-l mai publicăm, amplificat, și în revistă.

²⁾ *Gustav Seivert*, Die Stadt Hermannstadt, Hermannstadt 1859. „Diese hohe Stellung, welche die Hermanstädter Pröpste, ungeachtet der zahlreichen Bischöfe Ungarns, einnahmen, lässt uns wohl mit Recht einen Schluss auf die hohe Wichtigkeit der deutschen Kolonie in Siebenbürgen machen und man wird versucht darin eine Art Repräsentanz dieser Kolonie zu vermuthen. Leider haben wir ausser den Namen und Aemtern der Pröpste von ihnen weiter keine Nachricht, und nur dass sie lebten wissen wir, wie sie aber lebten und wirkten, ist uns zur Zeit unbekant“.

Într-o teză despre importanța prepoziturii, căutând și o explicație pentru faptul că nici unul dintre acești prepoziți n'a fost vreodată la Sibiu, — și găsimdu-l în chiar importanța funcțiunii de cancelar pe care prepozitul era chemat s'o îndeplinească³⁾.

Și pe urma lor au acceptat această interpretare și unii dintre istoricii români.

Interpretarea aceasta presumpțioasă n'are nici un temei. Nici protopopul dela Sibiu, nici protopopiatul lui n'au avut în secolul al XIII-lea o importanță deosebită. Și niciodată nici un protopop al Sibiului n'a fost numit cancelar al țării.

Altceva spun documentele.

Pentru întâiașdată se vorbește de o „prepositura“ a Germanilor din Transilvania într'o bulă papală din 20 Decembrie 1191 (Zim. no. 1), prin care Papa Celestinus adresându-se Arhiepiscopului din Strigoniu îi confirmă privilegiul de a încorona numai el regii Ungariei. Papa îi aduce în acelaș timp la cunoștință că regele Bela a aprobat înființarea unui protopopiat al Teutonilor din Transilvania și că acest protopopiat are să se bucure de aceleași drepturi ca și celelalte protopopiate libere. De aceea Papa și dă ordin ca noul protopopiat să fie trecut în registrele papale. („Cum autem ecclesia Theotonicorum Ultrasilvanorum in preposituram sit liberam constituta et eisdem, quibus et alie prepositure exempte, libertatis insignibus redimita...“⁴⁾).

Originalul acestei bule papale se găsește în Arhiva Arhiepiscopiei din Strigoniu. (Ea este cel mai vechiu document în care se face pomenire de existența unor coloniști germani în Transilvania).

O altă bulă, din 15 Iunie 1198 (Zim. no. 4) ne spune și în ce parte a Transilvaniei se găsea acel protopopiat. În această bulă anume, noul Papa Inocențiu al III-lea confirmă, la cererea Episcopului Transilvaniei, o hotărâre dată de Legatul Papal Gregorius de sancto Apostolo într'un conflict ivit în jurul zecimilor între protopopul dela Sibiu și episcopul Transilvaniei. În hotărârea aceea (care nu este datată și ni s'a păstrat numai în transsumptul

³⁾ Fr. Teutsch, Kirchengeschichte. Hermannstadt 1921. „Die Pröpstei war eine königliche vom König gestiftet, durch Schenkungen.... reich, der Propst unter den Prälaten angesehen, mehr als ein Kanzler des Königs, demnach kaum viel oder jemals in Hermannstadt anwesend“.

Fr. Teutsch, Geschichte. Hermannstadt 1926. P. 37. „Die Pröpste von Hermannstadt, welche häufig Kanzler der Könige waren...“.

⁴⁾ Documentele sunt citate din: Zimmermann-Werner, Urkundenbuch.

din bula dela 1198) se spune despre acea „*prepositura Ultrasilvana*“ înființată de regele Bela că este un protopopiat al Sibiului, având ca protopop pe un oarecare P. („*P. prepositus Cipiniensis*“).

Acest P. este primul protopop al Sibiului de care se pomeneste în documente. Nici nu este pomenit decât în acest document.

Cu începerea anului 1199 demnitatea de protopop al Sibiului este trecută între atribuțiunile cancelarilor regilor Ungariei. La 1199, într'un document eșit din cancelaria regelui Emeric, se spune anume că documentul este dat de „*Desiderius aule regie cancellarius et prepositus de Zebyn*“ (Zim. no. 7). Și în anii următori cancelar este același *Desiderius*, având și mai departe calitatea de protopop al Sibiului. Numai ortografia numelui Sibiu variază: *Scybin* (1200), *Scybin* (1201), *Scybiniensis*, *Zibiniensis prepositus*, *Scybin* (în 3 documente din 1201), *Scybiniensis prepositus* (1202).

Nu toate aceste documente sunt originale. Unele sunt numai atestate dintr'o epocă mult mai nouă. Cele cari sunt originale dau numele Sibiului în formele: *Scybin*, *Scybiniensis*, *Scybin* și *Scybiniensis*. La Zimmermann în unul dintre documentele originale din 1201 (no. 9) numele Sibiul are forma de „*prepositus de Scybin*“. Criticul istoric *Szentpétery*⁵⁾, care a văzut originalul, reproduce numele în forma „*Sybin*“. Documentul din 1199 care dă numele drept „*Zebyn*“ există numai într'o atestare din 1315.

Un alt cancelar, *magister Thomas*, are în anul 1212 în mai multe acte eșite din cancelaria sa și titlul de „*Scybiniensis et Besprimiensis prepositus*“. În două documente ortografia este „*Cybiensis et Vesprimiensis prepositus*“. Nici unul dintre aceste documente nu ni s'a păstrat în original.

Din această calitate de protopopi ai Sibiului pe care au avut-o la un moment dat cei doi cancelari *Desiderius* și *Thomas* nu se poate însă trage concluziunea că protopopiatul dela Sibiu a avut o deosebită importanță la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea, — pentru că nu protopopul dela Sibiu era numit cancelar, ci cancelarul era numit protopop. Atât *Desiderius* cât și *Thomas* erau deja cancelari când au primit demnitatea de protopopi ai Sibiului. *Desideriu* n'a avut la începutul carierii sale de cancelar nici o demnitate ecleziastică. La începutul anului 1199 este încă numai „*Desiderius aule regie cancellarius*“. Numai mai târziu este și „*prepositus de Scybin*“. *Thomas* a fost vicecancelar

⁵⁾ *Szentpétery Imre*, Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923—1930. No. 195.

și apoi cancelar al regelui Andreiu al II-lea dela 1209 până la 1217. La început nici el n'a avut nicio demnitate ecleziastică. La 1210 este apoi „*prepositus Vesprimiensis*“, la 1212 „*prepositus Cybiniensis et Vesprimiensis*“. Încă în acel an 1212 este numit „*prepositus Albensis*“, păstrând, alături de demnitatea de cancelar, numei această demnitate ecleziastică de „*prepositus Albensis*“ până în anul 1217, când ajunge episcop de Agria și încetează de a mai fi și cancelar.

Este clar de tot că nu „*Desiderius prepositus de Scybin*“ și nici „*Thomas prepositus Cybiniensis*“ au fost chemați de regii Ungariei să fie cancelari ai țării, ci cancelarii *Desiderius* și *Thomas* au primit dela regii Ungariei protopopiatul dela Sibiu (și alte sau numai alte demnități bisericești), pentru că în acea vreme înalții demnitari ai țării nu aveau pe urma diregătoriei lor nici un venit și regii erau nevoiți să le asigure cancelarilor (și altor demnitari) venituri dându-le demnități ecleziastice. Această împrejurare explică și de ce nu se știe de nici un protopop care în cursul secolului al XIII-lea să-și fi avut reședința la Sibiu. În realitate protopopii aceștia nu erau administratori ai protopopiatului Sibiului, ci numai uzufructuarii veniturilor împreunate cu acel protopopiat.

Aceste venituri de altminteri nu li s'au dat întotdeauna numai cancelarilor. Așa la 1230 protopop al Sibiului este un canonic al capitulului din Strigoniu: „*Florentinus prepositus Scibiniensis.. noster concanonicus*“, spun prepozitul și capitulul din Strigoniu (Zimm. no. 527). Acest *Florentinus* va fi probabil acel „*quondam Florentinus Scibiniensis prepositus*“, de care pomenește o bulă din 1235 (Zimm. 73). De obicei în însă protopopiatul și veniturile lui se dădeau și mai târziu cancelarilor și apoi vicecancelarilor. Un document din 1234 (Zimm. no. 70) al regelui Andreiu al II-lea pomenește de un „*magister Nicolaus prepositus Scibiniensis aule regie cancellarius*“ („*Cancellarius*“ este probabil o greșală de condeiu în loc de „*vicecancellarius*“, pentru că în anul 1234 cancelar era Ugrinus — dela 1230—1235 — Arhiepiscop de Kalocsa). De un „*magister Nicolaus prepositus Cybiniensis aule regie vice-cancellarius*“ se pomenește într'un document din 1241 al regelui Bela (Zimm. 77). Acest *Nicolaus* este probabil acel „*Nicolaus prepositus Cybiniensis*“ care, după cum povestește Rogerius, a murit în lupta dela Sajo contra Tătarilor cu prilejul invaziunii lor din 1241.

Despre nici unul dintre aceștia nu se știe însă să fi avut vreodată reședința la Sibiu. Ei erau — repetăm — numai deținători ai veniturilor protopopiatului.

TOPONIMIE, ISTORIE ȘI TOPOGRAFIE.

6. Rusciori.

În județul Sibiu avem două localități ale căror nume au dat, în trecut, prilej la multe și interesante controverse istorice: *Ruși* (nemț. *Reussen*, ung. *Rüsz*) și *Rusciori* (nemț. *Reussdörfel*, ung. *Rosz-Csür*). Azi etimologiștii, și români și germani, sunt de acord în a vedea în elementul toponimic „rus“ al celor două nume o indicațiune etnică, o aluziune la poporul rusesc (rutean). Numai dl I. Barbulescu¹⁾ mai contestă această etimologie, profesând opinia separată că „numele de Rus din ținuturile Transilvaniei, în deosebi unde sunt vechi colonii de Sași, poate fi mai curând un derivat (sub forma *rus* și *reuss* spre ex. în *Reussbach*) din participiul *runs* luat ca substantiv al verbului vechiu german *rinnen*, care înseamnă: curgere, izvor, râu, patul râului; în limba Alemanilor acest cuvânt suna chiar *rus, russe, ruese*“. Dl Barbulescu adoptă astfel fără rezerve etimologia lui J. Wolff de acum's 50 de ani²⁾. Documentele citate în altă parte a revistei cum și numele *Reussen* și *Reuss-dörfel*, arată însă că etimologia Wolff-Barbulescu este greșită și că *Ruși* și *Rus* din *Rusciori* înseamnă rus, rusesc.

În ce privește partea a doua a numelui *Rusciori*, znume sufixul *-ciori*, unanimitatea etimologiștilor încetează. Etimologistul Kisch³⁾ vede în acest sufix un element toponimic derivat dintr'un verb românesc „a ciurui“, „rieseln“, din care s'a format și substantivul „ciuroi“, „Quelle“ (izvor). Dl Kisch consideră anume acest nume drept o „onomatopee“ („Geräuschnamen“). Echivalentul nemțesc al românescului „*Rusciori*“ ar fi „*Rauschenbach*“ („parău care face sgomot“), „*Rauschenbach*“ a fost la origine numele râului (pentru că numai un râu „ciurioie“) și dela râu și-a

¹⁾ *Arhiva*, anul 1923, No. 2.

²⁾ J. Wolff, *Die deutschen Ortsnamen in Siebenbürgen*. Mühlbach 1879.

³⁾ G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte* s. Spr. Pag. 49.

luat apoi numele și satul, „pentru că localitățile își iau numele de la râurile pe lângă cari sunt așezate și nu invers“.

Etimologia dlui Kisch este absolut greșită. Regula generală pe care o invocă, anume că „localitățile își iau numele dela râuri și nu invers“, nu are valoare pentru toate cazurile. Nu are valoare în deosebi pentru râurile mici, mărunte, cari nu deservesc un ținut mai întins. În toponomia românească cele mai multe râuri locale (întrebuițăm acest termen în sensul de „râuul unui singur sat“) nici n'au nume, ci se cheamă cu apelativul vag de *râu*, *părău*, sau și mai des *vale*. Numai mai târziu s'a adăogat la apelativ și numele satului pe lângă sau prin care curge apa: *Valea Abrudului*, *Valea Albacului*, *Valea Săliștii* etc.

Sufixul *-ciori* din Rusciori nu poate să fie în nici un caz un derivat al verbului „a ciurui“, pentru că verbul acesta ar fi trebuit să dea și în alte cazuri nume de râuri și ar trebui să avem și în altă parte un râu cu numele Ciur, Ciuroi, Ciori sau măcar o formă similară. Dar nu avem nicăiri și Rusciori rămâne singurul exemplu. Dar *-ciori* din Rusciori nu poate să fie un derivat al verbului a ciurui nici pentru că în românește numele nu ar putea să existe decât în forma *Ciori-rusesc* sau *Ciori-rus*, niciodată însă în forma *Rus-Ciori*, dat fiind că în toponimia românească la un nume românesc epitetul se adăogă și nu se pune niciodată în frunte. Numele toponimice românești în cari epitetele precedează, nu sunt la originea lor nume românești, ci asimilări de nume străine, spre ex. *Spătac*, care este asimilarea lui *Szász-Patak* și *Sasdaia*, care este asimilarea lui *Szász-Dálya*.

Etimologia numelui Rusciori nu este greu de găsit. Sufixul *-ciori* (la feminin *-cioară*) este un sufix românesc diminutiv foarte uzitat, cum ne arată exemplele: casă-căscioară, masă-măscioară, ușă-ușcioră: Apoi: măs-născior, os-oscior, gras-grăscior, și pe urmă: târg-târgșor (și târgușor) și altele. Ca nume toponimic mai avem și *Criscior* (în județul Hunedorii), pe care și dl Kisch îl declară diminutiv „der kleine Goldfluss“ („râulețul de aur“)⁴⁾ și mai avem *Criștior* (în jud. Bihor).

Că Rusciori este un diminutiv alui Ruși ni-o dovedește în mod evident și numele nemțesc al celor două sate. Satul mai mare și mai vechiu *Ruși* (1121 loc.) este numit *Reussen*, adică Rusii (*Reussen* fiind formă veche germană pentru *Russen*), iar satul

⁴⁾ *Idem*, *ibidem*. Pag. 83.

mai mic *Rusciori* (722 loc.) este numit *Reuss-dörfel*, adică „Rușii-sătuleț“ (*-dörfel* fiind un diminutiv alui *Dorf*, sat).

Sufixul toponimic german de *-dörfel* este în acelaș timp o dovadă că numele german a fost format pe baza numelui românesc și nu cel românesc pe baza celui german.

Avem anume în toponimia Transilvaniei un însemnat număr de nume de localități cari în echivalentele lor nemțești au sufixul toponimic *-dorf* (sat). Așa în județul Sibiu avem: *Deal*, nemțește *Dallendorf*; *Vale*, nemț. *Grabendorf*; *Săliște*, n. *Grossdorf*; *Poplaca*, n. *Gunzendorf*; *Cornățel*, n. *Harbachdorf*; *Boița*, n. *Ochsendorf*; *Cacova*, n. *Krebsdorf*; *Mag*, n. *Schardörfel*; — în jud. Făgăraș avem: *Rucăr*, n. *Rukendorf*; *Țânțari*, n. *Schnackendorf*; — în jud. Hunedoara: *Balomir*, n. *Bellendorf*; *Sereca*, n. *Elsterdorf*; *Geoagiu*, n. *Gergersdorf*; *Beriu*, n. *Lammdorf*; — în jud. Târnava-mică: *Lunca*, n. *Langendorf*; — în jud. Alba: *Broșteni*, n. *Kradendorf*; *Tău*, n. *Wayersdorf*; — în jud. Mureș: *Idicel*, n. *Eidischdorf*; — în jud. Năsăud: *Buduș*, n. *Bodesdorf* și altele multe.

Avem în acelaș timp un număr însemnat de nume de localități cari și în românește au acest sufix de *-dorf*. Așa în jud. Târnava-mare: *Apușdorf* n. *Abtsdorf*; *Bundorf* n. *Bodendorf*; *Hendorf* n. *Hendorf*; *Metișdorf*, n. *Metischdorf*; *Meșindorf*, n. *Meschen-dorf*; — în jud. Târnava-mică: *Hundorf*, n. *Hohendorf*; — în jud. Năsăud: *Aldorf*, n. *Wallendorf* și altele multe.

Punând față în față aceste două categorii de nume și examinând caracterul etnic al satelor pe cari le reprezintă aceste nume, vom constata că satele aparținând categoriei dinău sunt sate curat românești sau cu o infimă mīnoritate neromânească⁵⁾, iar satele din categoria a doua sunt sate nemțești cu mici minorități românești.

Cele din categoria întâie au anume: *Deal* locuitori 1088, toți Români; *Vale* loc. 1067, toți Rom.; *Săliște* 3572, Rom. 3240; *Poplaca* 2515, toți Rom.; *Cornățel* 684, Rom. 635; *Boița* 1586, Rom. 1469; *Cacova* 696, toți Rom.; *Mag* 626 toți Rom.; *Rucăr* 673, toți Rom.; *Geoagiu* 1091, Rom. 964; *Beriu* 676, Rom. 674; *Lunca* 521.

⁵⁾ De cele mai multe ori și această minoritate formată numai din cărciumar, notar, pădurar, etc., veniți sau trimiși din altă parte.

Rom. 510; *Broșteni* 662, Rom. 647; *Tău* 889, Rom. 876; *Idicel* 1532, Rom. 1504; *Buduș* 860, Rom. 716⁶⁾.

Sătele din categoria a doua: *Apușdorf* loc. 622, Rom. 139; (ceilalți Nemți, Sași); *Bundorf* 1018, Rom. 400, ceilalți N.; *Hendorf* 1066, Rom. 530, ceilalți N.; *Metișdorf* 656, Rom. 136, ceilalți N.; *Meșindorf* 799, Rom. 271, ceilalți N.; *Hundorf* 829, Rom. 583, ceilalți N.; *Aldorf* 629, Rom. 98, ceilalți N.

Constatăm așadară că toponimia românească nu traduce numele satelor nemțești ci le primește nechimbate (*Hendorf*, *Metișdorf*), sau le asimilează potrivit firii limbii românești (*Apușdorf*, *Meșindorf*). Toponimia nemțească, din contra, adaogă la numele satelor românești sufixul toponimic *-dorf* traducând radicalul (*Vale*: Graben plus *-dorf*), sau asimilându-l (*Deal*: Dallen plus *-dorf*). Iar de aci se desprinde drept concluziune finală regula toponimică: numele românesc al unui sat neurmărit de sufixul toponimic *-dorf* este mai vechiu decât numele nemțesc al aceluși sat format cu ajutorul sufixului *-dorf*⁷⁾.

Așa fiind, numele nemțesc de *Reussdörfel* pentru Rusciori dovedește prin sufixul său toponimic *-dörfel* că este mai nou decât Rusciori și nu este decât traducerea lui nemțească.

⁶⁾ Minoritățile aceste neromânești sunt în cele mai multe cazuri de dată foarte recentă. Așa spre ex. o revistă germană din Sibiu („Transilvania, Wochenschrift für siebenbürgische Landeskunde...“), a publicat în anul 1861 următoarele date statistice ale unui recensământ oficial făcut în anul 1857: *Deal* 975 Rom., *Vale* 1750 Rom.; 1 German, 10 Unguri; *Săliște* 5139 Rom., 12 Germani, 7 Unguri; *Poplaca* 2287 Rom.; *Boița* 1507 Rom., 67 Germ., 5 Ung.; *Cacova* 1186 Rom., 1 Germ.; *Rășinari* 6012 Rom.; *Tântari* 1951 Rom., 4 Ung.; *Balomir* 1144 Rom.; *Seraca* 371 Rom., 1 Germ., 7 Ung.; *Beriu* 737 Rom., 4 Ung., etc.

⁷⁾ Și de aci urmează, spre ex. în mod logic că numele satului *Ighiu* din jud. Alba, n'a putut fi la începutul secolului al XIII-lea un nume nemțesc „*Crapundorph*“, pentru că acesta s'ar fi transmis în toponimia românească neschimbat. Regula toponimică de mai sus coroborează concluziunea (la care s'a ajuns în baza unor motive de alt ordin), că este fals documentul din 1206 (păstrat într'un transsumpt defectuos de la sfârșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea, documentul este nedat), în care pentru întâia dată se vorbește de „*primi hospites Saxones videlicet de Karako et de Crapundorph*“. (Vezi mai pe larg: *Iosif Schiopul*, Diploma Andreiană... Cluj, 1934. Pag. 114).

7. Osoiul.

Pornind pe calea — plină de rătăcirii — de a fixa în prealabil anumite noțiuni toponimice (ca: apă, munte, piatră și a.) și a căuta pe urmă în dicționarele geografice exemple pentru ilustrarea practică a acestor noțiuni, dl Kisch se oprește în treacăt între altele la noțiunea abstractă „umbră“ și caută exemple practice. Negăsind exemple în toponimia Transilvaniei, citează un exemplu din studiul toponimic privitor la vechiul Regat al dlui *Iorgu Iordan*: „nume românesc de munte *Osoiul* (Iordan 38) din slav. *osoje Schattenort*“ (loc umbros), — fără să ne dea vreo precizare în ce privește situațiunea geografică a acestui munte⁸). Dl Iordan însuși îl dă însă ca nume toponimic în județele Bacău, Fălciu, Iași, Neamț și Suceava.

Numele toponimic *Osoiu* este un nume destul de frecvent mai ales în județele din nordul Moldovei și Bucovinei. În județele *Iași* și *Suceava* avem mai multe sate, în județele *Bacău*, *Neamțu* și *Suceava* avem și mai multe dealuri cu acest nume. Avem și în Transilvania un sat cu numele *Osoiul* (jud. *Someș*) și avem și două dealuri (jud. *Hunedoara* și *Sălaj*) și avem în fine două râuri cu acelaș nume de *Osoiu* (jud. *Someș* și *Sălaj*).

Pentru a interpreta numele acesta de *Osoiu* nu este însă suficient să procedăm ca dl Iordan sau dl Kisch (și ca dl Weigand⁹): să consultăm dicționarul bulgăresc și să ne mulțumim cu ce vom găsi acolo: „*osoie, osoia, osoica, schattiger Ort* (loc umbros), exp. é au nord (expus nordului)“. Nu-i suficient pentru că la orice etimologie toponimică pe lângă justificarea lexicală mai este necesară și justificarea materială. Cum a ajuns un sat, un părau, un munte (în jud. *Sălajului* muntele se numește „*Osoiul Tălharilor*“) să-și ia numele dela un fenomen trecător cum este umbra?

Căutăm să găsim noi această justificare, dar n'o găsim. Un loc este „umbros“ numai când alte locuri sunt însorite. „Umbră“ avem numai când este soare, pentru că când nu este soare — toate locurile sunt umbroase. „Umbră“, „umbros“ nu este o notă caracteristică a unei regiuni. „Umbră“ se găsește la munte cam pretutindeni când este soare, dar numai atunci.

„Umbră“ (în orice fel al ei) neputând servi să distingă un loc de altul, un sat de altul, un munte de altul, noțiunea aceasta n'ă

⁸) G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte d. Sp.*, p. 77.

⁹) G. Weigand, *Balkan-Archiv* I. 35. „Osoi, Schattenort“.

putut să fie nici la originea numelor de locuri desenate prin *Osoiu = umbră*.

Dar atunci care este etimologia acestor nume toponimice?

Apelativul slav *osoie* are pe lângă înțelesul de „loc umbros“ și „expus nordului“ și un al treilea înțeles, cel de „*foret de hetres*“ — pădure de fag. De ce s'o fi oprit dl *Jordan*, care înregistrează și acest înțeles al apelativului¹⁰⁾, numai la cele două înțelesuri dela început, nu știm. Știm însă că nu poate să încapă nici o îndoială că numai înțelesul de „pădure de fag“ poate să explice în mod logic toate numirile toponimice „*Osoiul*“: dealul este pădurea de fag de pe deal, care s'a confundat cu pădurea însăși („*Osoiul Tălharilor*“ ca nume de munte este pădurea de fag unde umblau pe vremuri tâlhari), iar satul este satul de lângă sau de sub pădurea de fag.

Acest *osoie* cu înțelesul de fag va fi fost un fag special, un fag mai rar, — pentru că fag în general în toate limbile slave se chiamă la fel: *byc* în limba veche slavă și rusească; *bic* în limba bulgară, sârbească, cehă și polonă. Va fi fost un fag special care creștea probabil mai ales în locuri fără mult soare, în locuri „umbroase“ („expuse nordului“), un fag special care a pierit cu timpul, pierind cu el și înțelesul original de „pădure de fag“ al cuvântului.

¹⁰⁾ *J. Jordan*, Rum. Toponomastik P. 251.

Le pag. 41 dl. *Jordan* dă o greșită interpretare și termenilor din toponimia românească de „de jos“, „din vale“, „de sus“, „din deal“, — afirmând că „din sus“ și „din deal“ indică nordul, iar „din jos“ și „din vale“ sudul.

CĂRȚI ȘI REVISTE.

C. Göllner, Participarea emisarilor M. Popescu și Salis la revoluția lui Horia. Cluj, 1936.

În legătură cu inaugurarea, la Alba Iulia, a monumentului lui Horia, trebuie să ne oprim asupra unui studiu, ceva mai vechiu, publicat anul trecut în „Anuarul VI al Institutului de Istorie Națională” (Cluj 1936) sub titlul din fruntea acestor rânduri.

Înregistrând „informațiile nesigure din broșurile contemporane amintind pe Salis ca conducător al Românilor răsculați”, dl Göllner crede că poate afirma că acele informațiuni „sunt confirmate printr'un raport al Generalului Koppenzoller dela 16 Noembrie către Comandamentul General Ungar atestând alături de Horia pe Salis și Popescu ca fiind conducători ai țărănilor răsculați”. Raportul Gen. Koppenzoller spune textual: „conducători ai răsculaților se spune că ar fi un oarecare iobag dela Zlatna Hore, un Salis cert și un om necunoscut, care se servește de diferite uniforme, cu numele *Popersky*” („...ein gewisser Zlatnaer Unterthan Hore, sicherer Salis und unbekannter Mensch... Namens Popersky...”). Făcând această afirmație privitoare la prezența celor doi străini, dl Göllner subliniază că „raportul Gen. Koppenzoller este singurul izvor care confirmă prezența lui Salis și Popescu între Românii răsculați”. Cum însă un raport al comandamentului militar unguresc semnaleză prezența lui Popescu la Pesta în ziua de 2 Noembrie (de Salis nu se pomenește în raport) și la 17 Noembrie la Zalău, dl Göllner acceptă totuși acest raport drept dovadă și-i identifică pe străinii misterioși de cari au pomenit unii martori audiați în procesul lui Horia — cu acești Salis și Popescu.

Dl Göllner caută să explice și prezența lor între răsculați. Numele lor nu erau necunoscute Curții din Viena. Amândoi treceau drept „exponenți ai cercurilor politice rusești” și căutau, unul — Salis — să îndemne țărănimea să emigreze în Rusia, celalt — Popescu — să recruteze ofițeri pentru armata rusească. Anume, „După pacea dela Hubertusburg (N. R. 1763, care pune capăt războiului de 7 ani dintre Austria și Prusia), statele europene sunt cuprinse de o adevărată febră de colonizare, caracteristică epocii mercantiliste, întrebuițând fiecare stat mijloace permise și nepermise ca să atragă pe cetățenii statelor vecine. Pe când emisarii rusești cutreerău Austria și statele germane, emisarii austrieci își desfășurau activitatea lor în statele germane. Emisarii

rusești se adresau, conform instrucțiunilor primite, mai ales claselor sociale asuprite, oferindu-le favoruri“. Astfel de agenți rusești au fost și Salis și Popescu.

Concluziunea dlui Göllner este: „Insărcinarea acestor emisari, participanți la revoluția țărănească, de a determina pe cetățenii austrieci să emigreze, dă mișcării revoluționare a lui Horia un nou aspect, oferindu-ne posibilitatea să încadrăm această mișcare țărănească în istoria impopulațiilor europene din secolul al XVIII-lea“.

Această fiind concluziunea dlui Göllner, este surprinzător cum de ea n'a fost pusă la punct în acelaș timp cu publicarea studiului, în chiar anuarul care-l publica. O facem noi la acest loc.

Chiar dacă prezența între răsculații români în toamna anului 1784 a celor doi agenți rusești ar fi fapt, această prezență, — de câteva zile numai! — este o bază prea puțin serioasă decât să putem admite chiar și numai „posibilitatea“ că mișcarea lui Horia ar fi putut fi și ea numai un fel de mișcare determinată de politica de „impopulare“ a statelor europene din acea epocă, în specie a Rusiei. Dar prezența între răsculații români a celor doi aventurieri, — pentru că în realitate n'au fost altceva decât aventurieri, — nu este dovedită. Dimpotrivă, am putea spune că este dovedit că nici unul dintre ei n'a fost vreodată în mijlocul răsculațiilor români.

Are dreptate dl Göllner când spune că raportul din 16 Noembrie al Gen. Koppenzoller este singurul izvor care vorbește de prezența celor doi agenți între răsculați. Este singurul raport, dar el n'a rămas fără urmare. Consiliul de război din Viena (Hofkriegsrath) a dat anume numai decât ordin sever comandamentului militar din Transilvania să facă cercetări riguroase (21 Noembrie) pentru a afla dacă acei agenți se găsesc într'adevăr între răsculați. Cu data de 30 Noembrie Comandamentul raportează că a dat ordin tuturor trupelor, grănicerilor, vameșilor etc. să facă cercetări și dacă l'ar descoperi pe Salis să-l execute fără amânare, iar pe Popescu să-l aresteze. Raportul subliniază că aceste cercetări n'au putut însă constata prezența printre răsculați a numiților agenți și precizează: „Hora este fără orice îndoială capul răsculațiilor, între cari nu se găsește însă nici Salis nici Popersky. În urma ordinului primit, locotenent-colonelul Schulz a fost în două rânduri printre răsculați și s'a informat în special despre cei doi agenți. Răsculații însă nici unul nu-i cunosc nici după nume, nici

după descriere“. Raportul comandamentului general încheie spunând că „raportul generalului Koppenzoller va fi fost redactat pe baza de rapoarte cari nu merită întotdeauna deplină încredere“. Și drept exemplu adaugă că „a mai fost prezentat drept cap al revoluției acest Salis împreună cu un alt necunoscut și s'au mă răspândit tot felul de zvonuri despre cauzele răscoalei, dar toate aceste au pornit dela nobilime și guvernul cari caută să ascundă adevăratele cauze ale nemulțumirii iobașilor“ („...aber alles dieses hat von Seiten des Adels und des Gubernii seine guten Ursachen, um den wahren Beweggrund der Unzufriedenheit der Unterthane zu bedecken“).

Prezența lui Salis și Popescu între răsculați a fost o născocire a nobililor și a guvernului unguresc din Transilvania. Ce au urmărit prin această născocire? Explicațiunea atitudinii lor este foarte simplă.

Nobilii unguri cari suferiau pe urma răzbunării răsculaților cereau stăruitor intervențiunea armatei împărătești care numai ea era în stare să potoliască răscoala. Armata însă, la rândul ei, parte din prudență, parte din dorința Curții din Viena de a evita vărsări de sânge și a căuta potolirea răscoalei prin negocieri prietenești cu capii răsculaților cari se declarau oameni ai Impăratului, — amânau intervenția. Ca să determine intervenția, nobilimea comunica mereu cazuri nouă de masacre și prădări și incendieri săvârșite de răsculați, cazuri cari ulterior se dovedeau născociri, cum constată în mai multe rânduri rapoartele comandamentului militar. Știind că împotriva celor doi agenți rusești Curtea din Viena ordonase măsuri severe (împotriva lui Salis: să fie executat fără amânare) — nobilii au crezut că vor putea determina armata să porniască contra răsculaților, dacă vor răspândi zvonul că dintre camii răsculaților fac parte și cei doi agenți Salis și Popescu, — în orice caz Salis (pentru că el era să fie executat fără amânare).

Dat fiind că faima acestei răscoale s'a răspândit dintru'nceput în întreaga Europa, n'er fi deloc nefiresc și imposibil ca fanaticii ai ideilor de libertate să fi căutat să contribuie la victoria unei răscoale pornite contra asupritorilor, sau ca aventurieri să fi căutat să o exploateze, în cont propriu sau în contul unor puteri străine. N'ar fi nefiresc nici imposibil, dar dovada definitivă lipsește. În orice caz, prezența unor astfel de elemente străine n'a putut să fie decât un *strop* de idei nouă într'o mare de nemulțumiri seculare.

